

Mainport Zuid-Holland in de nieuwe economie

Acht opgaven om de transitie naar een duurzame
en inclusieve economie te versnellen

februari 2023

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Introductie	5
Hoe versnellen we de transitie naar een nieuwe economie?	5
Van knoop naar kabel!	7
Kernelementen van de transitie naar een nieuwe economie	9
Vijf opgaven voor transitiekracht	12
1. Werk aan een sterk innovatief ecosysteem	12
2. Creëer veel meer urgentiebesef	15
3. Stel een richtinggevende en verbindende visie op	17
4. Ontsluit en maak nieuwe markten	19
5. Bevorder een ondernemende overheid	21
Intermezzo: Transitie naar duurzame economie gaat niet vanzelf	23
Drie generiekere opgaven voor de regio	24
6. Zet groots in op talent	24
7. Koers op het kompas van brede welvaart	26
8. Werk aan een agenda voor ruimtelijke planning	28
Bijlagen	29
Bijlage 1: Geïnterviewden en deelnemers gesprekstafels	29
Bijlage 2: Epiloog, van knoop naar kabel!	30
Bijlage 3: Gebiedsafbakening	31
Bijlage 4: De economie in Mainport Zuid-Holland	33
Bijlage 5: Brede welvaart in Mainport Zuid-Holland	35
Bijlage 6: De nieuwe economie	37
Bijlage 7: Specialisaties van Mainport Zuid-Holland	38
Bijlage 8: Deskresearch strategiedocumenten Zuid-Holland	40
Colofon	42

Samenvatting

De Mainport Zuid-Holland staat voor de taak om de economische structuur te versterken én de brede welvaart voor de inwoners van de zuidelijke Randstad te verbeteren. Hierbij hoort een groeipad waarin duurzame en inclusieve groei de koers bepaalt. Daarom moet het aanwezige potentieel in deze regio veel meer worden benut en moet de transitie naar deze nieuwe economie fors worden versneld. Om dit duidelijk te maken gebruiken we de metafoor van 'de complexe kluwen aan opgaven die moet worden ontrafeld om een sterke kabel te krijgen met trekkracht'. Dat lukt de regio nu nog te weinig. De kluwen lijkt steeds meer een knellende knoop, die de transitie naar een duurzame en inclusieve economie frustreert.

Om te achterhalen **hoe de transitie naar een duurzame en inclusieve economie kan worden versneld**, zijn we in dialoog gegaan en hebben we interviews gehouden met veertig bepalende stakeholders in de regio. Uit deze gesprekken en onze eigen analyses komen **acht opgaven** voor de regio naar voren om de transitie naar een duurzame en inclusieve economie te versnellen.

Vijf opgaven voor transitiekracht

1. *Werk aan een leidend innovatief ecosysteem voor duurzaam ondernemen.* Een ecosysteem waarin bedrijven intensief samenwerken en kennis met elkaar uitwisselen, in interactie met de kennis- en onderwijsinstellingen en overheden in de regio. Het midden- en kleinbedrijf (MKB) moet veel meer gebruik maken van de kennis en kunde van grote bedrijven of van koploperbedrijven op het gebied van duurzaam ondernemen. Tussen sectoren moet daarbij intensiever worden samengewerkt.
2. *Vergroot urgentiebesef.* Als we transities willen versnellen, moeten we meer vanuit de urgentie denken en handelen. Voor veel bedrijven en inwoners in de regio is het cruciaal om nu de brede welvaart te verbeteren. Zowel de economische groei als de brede welvaart in de Mainport Zuid-Holland behoren tot de laagste van Nederland, en bestuurders en beleidsmakers voelen dat nog te weinig.
3. *Werk aan een integrale, overkoepelende visie waarin alle deelregio's in de Mainport Zuid-Holland een plek hebben.* Een echt gezamenlijk verhaal dat ook ondernemers aanspreekt. Niet alleen vanuit het moeten, maar ook vanuit de kansen die de transitie biedt. Een verhaal dat recht doet aan de uitdagingen, behoeftes (eisen) en het taalgebruik van huidige en volgende generaties. Een verhaal dat naast economische uitdagingen ook sociaal-maatschappelijke uitdagingen van armoede, leerachterstanden en kansengelijkheid adresseert.
4. *Ontsluit nieuwe markten.* Want de transitie naar een economie die brede welvaart creëert is ook een grote kans. Bij nieuwe economische activiteiten waar de markttoepassing nog (te) ver uit zicht is, is ook een belangrijke rol voor de overheid weggelegd. Als investeerder en als *launching customer*.
5. *Bevorder een ondernemende overheid.* De rol van de overheid is cruciaal juist in de Mainport Zuid-Holland (meer dan elders), vanwege de opeenstapeling van opgaven die met de transitie naar een nieuwe economie samengaan. Doelgerichte beleidscoördinatie is nodig, waarbij de snelheid van handelen omhoog moet. Daar hoort besef bij dat investeren in nieuwe industrieën ook risico's met zich brengt.

Drie generieke opgaven

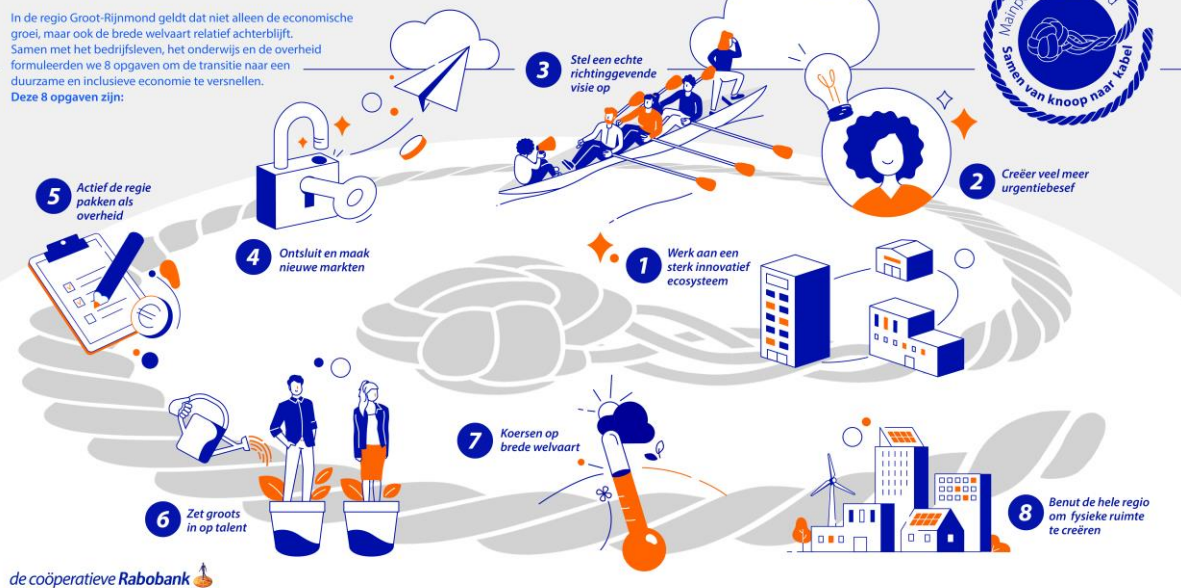
6. *Leid geschikt personeel op en ontwikkel talent,* want zonder kan de transitie niet vlot getrokken worden. Er is een groot onbenut potentieel onder de beroepsbevolking. Bedrijven en onderwijsinstellingen moeten ook intensiever samenwerken. Er is behoefte aan vroegtijdige ontmoetingen tussen scholieren/studenten en bedrijven en aan om-, her- en bijscholing van mensen.

7. *Zet brede welvaart veel meer in als verbinder tussen de verschillende beleidsterreinen. Een nieuwe economie vraagt om geschikt personeel (en dus persoonlijke ontwikkeling), dat ook een geschikte en toegankelijke woning moet kunnen vinden (woontevredenheid) in een veilige woonomgeving met een goede milieukwaliteit. Woningmarkt, arbeidsmarkt, economie (ondernemerschap en innovatie) zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en vragen om integraal beleid in de hele regio.*
8. *Zorg voor een agenda voor de ruimtelijke planning met aandacht voor wonen, leefomgeving en bereikbaarheid. De schaarse ruimte in deze regio vraagt om prioritering. Dit werkt het best op het niveau van de Mainport Zuid-Holland en minder op het niveau van gemeenten individueel.*

Als Rabobank zijn we ervan overtuigd dat als de regio deze opgaven kan verwezenlijken, dit leidt tot een transitie naar een duurzame en inclusieve economie voor Mainport Zuid-Holland. We lichten de opgaven in de volgende hoofdstukken toe. Voor elke opgave doen we suggesties voor de uitwerking ervan en geven we voorbeelden. Daarnaast beschrijven we in de bijlage het commitment van Rabobank aan deze opgaven.

Mainport Zuid-Holland in de nieuwe economie

In de regio Groot-Rijnmond geldt dat niet alleen de economische groei, maar ook de brede welvaart relatief achterblijft. Samen met het bedrijfsleven, het onderwijs en de overheid formuleerden we 8 opgaven om de transitie naar een duurzame en inclusieve economie te versnellen. Deze 8 opgaven zijn:

Introductie

De zuidelijke Randstad is een sterke economische regio. Onderzoekers van [Ronald Berger](#) concludeerden in 2010 echter dat de zuidelijke Randstad weliswaar een relatief krachtige economische regio is, maar niet behoort tot de best presterende en meest concurrerende regio's van Europa. De productiviteit en het innovatievermogen is hier lager dan in vergelijkbare regio's elders in Nederland en Europa. Ook is de bereikbaarheid een groot zorgpunt. Daarnaast staat de culturele en maatschappelijke samenhang van de 'Zuidvleugel' van de Randstad steeds meer onder druk. In combinatie met een gebrekkige aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt vormt dit een serieuze bedreiging voor de toekomstige concurrentiekracht.¹ Uit recente cijfers blijkt dat de economische groei in de regio de afgelopen decennia [is achtergebleven](#) bij die van andere regio's in het land.

Om het tij te keren werd het traject *Roadmap Next Economy* ingezet, onder leiding van strateeg Jeremy Rifkin; een nieuwe visie op een nieuwe economie. Het rapport van zijn hand uit 2016 stelt: *"De urgentie voor de regio Rotterdam Den Haag is onmiskenbaar. Het potentieel van onze regio is gunstig: we beschikken over de kennis, vaardigheden, infrastructuur en instituties om te anticiperen op de nieuwe economie. Dit potentieel weten we tot nu toe echter onvoldoende om te zetten in een stevige economische winst en maatschappelijke waarde."*

Naast het accent op economische kracht legt dit rapport een sterk verband met het creëren van maatschappelijke waarde. In de nieuwe economie² gaat het om bedrijven die toekomstbestendig zijn en duurzaam en inclusief ondernemen. Een economie die koerst op het kompas van de [brede welvaart](#) dus. Juist ook voor de zuidelijke Randstad geldt dat niet alleen de economische groei, maar ook de [brede welvaart relatief achterblijft](#). Dit betekent dat de regio een dubbelopgave heeft: de economische structuur versterken én de brede welvaart verbeteren voor de inwoners van de zuidelijke Randstad. Beide kunnen elkaar versterken.

Hoe versnellen we de transitie naar een nieuwe economie?

Redenerend vanuit deze dubbelopgave weten we *wat* er aan de hand is. We onderschrijven ook de koers die de Roadmap Next Economy heeft aangegeven. De centrale vraag is daarom veel meer: *hoe* kunnen we de transitie naar een nieuwe economie versnellen? Een economie die bijdraagt aan brede welvaart, die toekomstbestendig is, en waarin bedrijven [duurzaam en inclusief ondernemen](#).

Voor Rabobank is de stagnerende transitie in de zuidelijke Randstad de aanleiding om een onderzoek te doen naar hoe we de transitie kunnen versnellen. Onze filosofie: de zuidelijke Randstad – we noemen de regio in het onderzoek *De Mainport Zuid-Holland*³ – is niet alleen belangrijk voor Nederland, maar ook voor Rabobank. We willen als coöperatieve bank een substantiële bijdrage leveren aan het welzijn en de welvaart in deze regio. Als financiële, kennis- en netwerkpartner werken we met onze leden en klanten aan een sterke Mainport Zuid-Holland. De groei stimuleren en tegelijkertijd investeren in een vitale leefomgeving staan daarbij centraal. Zo vertaalt Rabobank haar missie *Growing a better world together* naar de Mainport Zuid-Holland.

¹ Zie ook [OECD \(2007\)](#) en [OECD \(2016\)](#).

² Bijlage 6 licht het begrip 'nieuwe economie' verder toe.

³ Zie de geografische afbakening in bijlage 3.

Dit doen we niet alleen door echt lokaal aanwezig te zijn, maar ook door samen op te trekken met alle relevante betrokkenen. We willen onderdeel zijn van het ecosysteem. Daarom hebben we een beproefd model gehanteerd door gesprekstafels te organiseren met bedrijven, andere belangrijke betrokkenen en studenten uit de regio. We vroegen de belangrijke actoren in het ecosysteem wat op dit moment de belangrijkste opgaven zijn om de transitie naar een nieuwe economie te versnellen; een economie die duurzaam en inclusief is en die (in balans) economische waarde en brede welvaart oplevert.

Opzet onderzoek

We hebben het onderzoek in drie onderdelen uitgevoerd. In de periode juni 2022 tot en met september 2022 hebben we interviews gehouden⁴ met sleutelpersonen van vijftien toonaangevende bedrijven, kennisinstellingen en overheidsorganisaties in Mainport Zuid-Holland. Op 2 september 2022 hebben we twee gesprekstafels georganiseerd met belangrijke stakeholders in de regio: bedrijven, opleidingsinstituten, investeerders en de gemeentelijke overheid (zie bijlage 1).

Op basis van de verkregen informatie geven we onze bevindingen in acht opgaven voor de Mainport Zuid-Holland weer. We illustreren deze uitkomsten soms met rapportcijfers die de deelnemers aan de gesprekstafels gaven. De cijfers geven goed weer hoe de dialogen zijn verlopen, maar we merken op dat het daarmee geen harde cijfers zijn. De opgaven zijn afzonderlijk beschreven in het rapport, maar hangen ook sterk met elkaar samen en overlappen elkaar deels. Ons commitment aan de regio is gebaseerd op de opgaven.

Rabobank is verantwoordelijk voor alle bevindingen in dit onderzoek. Informatie en opmerkingen uit de gesprekstafels en de interviews hebben we anoniem opgenomen in dit rapport.

⁴ Edgar van Leest van [Strategy Unit](#) heeft de interviews afgenomen.

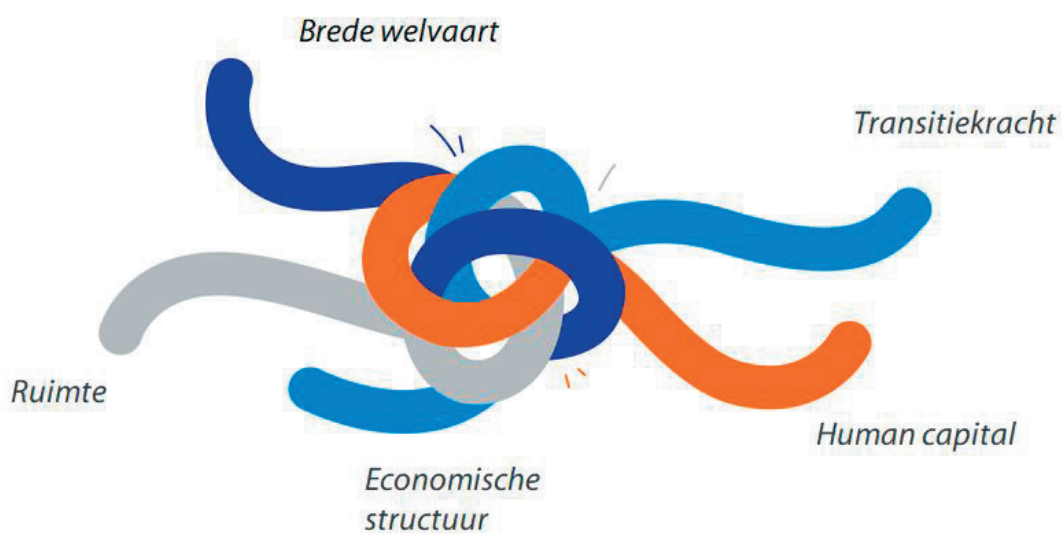
Van knoop naar kabel!

We beschrijven in dit onderzoek acht opgaven waar de Mainport Zuid-Holland voor staat. We gebruiken daarvoor de metafoor van de ‘kluwen aan opgaven’. Opgaven die niet alleen afzonderlijk spelen, maar ook met elkaar samenhangen en in die zin niet zijn te ontrafelen zijn als er bijvoorbeeld maar aan één draadje tegelijkertijd (een enkele opgave) wordt getrokken. De Mainport Zuid-Holland erkent deze opgaven en pakt ze ook op, maar het oog voor de samenhang van de opgaven ontbreekt soms. Dan raakt de kluwen verder in de knoop. Welke kluwen dat is, werken we in deze studie uit.

De regio heeft een economische structuuropgave. De regio kenmerkt zich door een economische structuur waarin sectoren domineren die de laatste decennia nog wel in productiviteit groeiden, maar minder in vernieuwing en werkgelegenheid. Het aandeel nieuwe en innovatieve sectoren weegt in groei en vernieuwingskracht niet op tegen de status quo van grotere sectoren die aan het einde van hun clusterlevenscyclus zijn beland (zie de studie van [Frank van Oort](#) en ook de recente [Economische Verkenningen](#)). Tegelijkertijd heeft de economische ontwikkeling in de regio te weinig geleid tot brede welvaart voor de inwoners van de regio. Onze [recente studie over brede welvaart](#) laat duidelijk zien dat de brede welvaart in de regio behoort tot de laagste van het land. Voor sommige groepen knelt het enorm. Zij staan op [achterstand op alle dimensies](#) van brede welvaart. De regio heeft dus ook de opgave de brede welvaart te verbeteren, of zoals we het ook wel formuleren: de economie veel meer te laten koersen op het kompas van de brede welvaart. Daarnaast kampt de regio met grote ruimtelijke vraagstukken: veel bedrijven lopen tegen ruimtelijke beperkingen aan in fysieke zin, qua milieugebruiksruimte en in termen van (energie)infrastructuur. Het is een enorme opgave om in het dichtstbevolkte deel van Nederland verschillende functies te kunnen combineren. Deze ruimtelijke vraagstukken komen ook tot uiting op de woningmarkt, en spelen daarmee indirect een rol als het gaat om talent behouden en aan te trekken. Het tekort aan woningen en de slechte toegankelijkheid daarvan zet de arbeidsmarkt op slot. De grote uitdaging is om het human capital in de regio niet alleen te behouden, maar ook qua vaardigheden te laten aansluiten bij (toekomstige) economische ontwikkelingen in de regio. Tenslotte speelt de opgave om de transitie naar de nieuwe economie te versnellen. Deze laatste kunnen we onderverdelen in vijf versnellingsprincipes: urgentiebesef, een richtinggevende visie, innovatie, nieuwe markten en een ondernemende overheid. Een aantal daarvan is nog onvoldoende ontwikkeld; er zijn barrières die de transitiekracht in de weg staan.

Kortom, de kluwen bestaat uit de noodzaak om de **economische structuur te versterken**, de **brede welvaart te verbeteren**, de **ruimtelijke knelpunten op te lossen**, een **toekomstbestendige arbeidsmarkt te creëren** en de **transitie te versnellen** door knelpunten die de transitie naar een nieuwe economie belemmeren weg te nemen. Ze hangen sterk met elkaar samen. Zeker omdat voor verschillende groepen mensen en bedrijven de kluwen al tot een stevige knoop is aangetrokken. Aan de Mainport Zuid-Holland de taak om de verschillende draden te ontrafelen en zo bij elkaar te brengen dat ze samen een sterke kabel vormen om de transitie naar een nieuwe economie vlot te trekken (zie figuur 1 en 2). De kabel staat ook voor gezamenlijkheid: alleen door de krachten te bundelen wordt voldoende trekkracht gegenereerd om de transitie te versnellen. Overheden, bedrijfsleven (sectoren), onderwijsinstellingen en burgers werken hier aan een gemeenschappelijke opgave. In de verschillende hoofdstukken werken we de metafoor van de ‘kluwen, knoop en kabel’ verder uit.

Figuur 1: De complexe kluwen van Mainport Zuid-Holland

Bron: RaboResearch

Figuur 2: De losse draden hebben samen een grote trekkracht

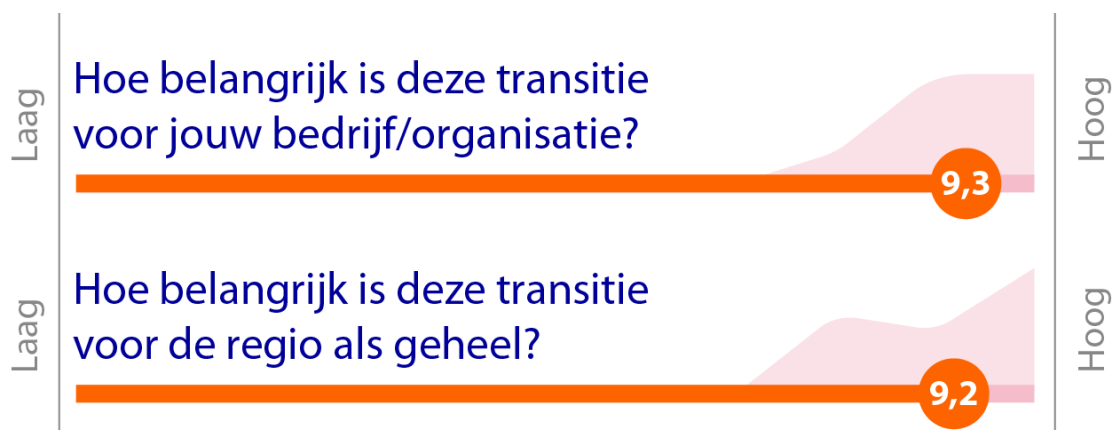

Bron: RaboResearch

Kernelementen van de transitie naar een nieuwe economie

We vroegen de deelnemers aan de dialoogtafels hoe belangrijk ze de overgang naar een duurzame en inclusieve economie vinden, voor hun bedrijf of organisatie én voor de regio als geheel. Het belang daarvan werd krachtig onderschreven (zie figuur 3). De scores zijn gemiddeld 9,3 en 9,2 voor respectievelijk het eigen bedrijf of organisatie, en de regio als geheel. Dit betekent dat de deelnemers aan de dialoog sterk het belang van de weg naar een nieuwe economie onderschrijven.

Figuur 3: Het belang van de transitie voor bedrijf en regio

Bron: RaboResearch

In de interviews met sleutelpersonen stonden we uitvoerig stil bij vijf specifieke kernelementen die fundamenteel zijn in transitie. Ook bij de dialoogtafels vroegen we hierop door. Deze vijf kernelementen zijn: innovatievermogen, gevoel van urgentie, richtinggevende visie, marktvraag en overheidsbeleid (zie box). Innovatievermogen leidt tot nieuwe technologieën, nieuwe diensten en nieuwe verdienmodellen. Een gebrek aan urgentie vertraagt transitie. En wanneer actoren wel de urgentie voelen en uitspreken, zijn zij dan ook in staat woorden om te zetten in daden? Richtinggevende visie is nodig om de verwachtingen en oriëntaties van belanghebbenden in de regio te laten samenkomen. Zo wordt samenwerking mogelijk en versterken inspanningen elkaar. Bij marktvraag gaat het erom of innovaties worden geaccepteerd en uiteindelijk gebruikt door eindgebruikers. Overheidsbeleid is belangrijk omdat maatschappelijke uitdagingen raken aan beleid van gemeenten. Maar ook omdat regelgeving en overheidsstimulering vanuit de provincie Zuid-Holland en vooral vanuit het Rijk en de EU de transitie in Mainport Zuid-Holland betekenisvol kunnen ondersteunen en versnellen.

Knelpunten die een versnelling van de transitie in de weg staan

Om maatschappelijke transitie te versnellen is het belangrijk om knelpunten weg te nemen die transitie belemmeren. Hierbij onderscheiden we drie knelpunten: *marktfalen*, *systeemfalen* en *transformatiefalen*. Veel beleid is erop gericht om markt- en systeemfalen op te lossen (bijvoorbeeld door onderinvesteringen in kennis en innovatie of in gebrekkige infrastructuur te compenseren). Maar er is veel minder aandacht voor transformatiefalen. Men krijgt het niet voor elkaar zichzelf opnieuw uit te vinden en een radicaal andere koers in te slaan. En dat is nu juist de grote opgave voor de transitie naar een nieuwe economie. Het gaat daarbij om de volgende elementen.

Transformatiefalen	1. Innovatievermogen 2. Urgentiebesef 3. Richtinggevende visie 4. Marktvraag 5. Overheidsbeleid
---------------------------	---

We vroegen tijdens de interviews sleutelpersonen naar mogelijkheden voor Mainport Zuid-Holland om transitieprocessen te versnellen. Daarbij hebben we vooral gekeken naar deze vijf vormen van transformatiefalen.

Bron: [Mejudice, Koen Frenken, Marko Hekkert, Innovatiebeleid in tijden van maatschappelijke uitdagingen, 2017](#)

Ook de deelnemers aan de dialoog vroegen we hoe belangrijk zij de vijf kernelementen van de transitie vinden (zie figuur 4). Het grootste belang hechtten zij aan 'innovatie', met een score van 9.1. Zonder economische vernieuwing, nieuwe technologieën en nieuwe businessmodellen is het heel lastig om de huidige economische structuur van de regio te diversifiëren met nieuwe activiteiten, zowel bij bestaande bedrijven als via start-ups en scale-ups die vernieuwing brengen.

Ten tweede geven de deelnemers aan dat 'urgentiebesef' een versneller is voor de transitie. De score is een 8.8. Transitie doet ook pijn omdat er afscheid moet worden genomen van economische activiteiten die niet mee kunnen op de route naar een nieuwe economie. Zonder besef van urgentie, en van nut en noodzaak is dat veel lastiger te realiseren, gaven de deelnemers aan.

Een richtinggevende visie is daarbij onontbeerlijk, zo schetsen zij. Een stip op de horizon, zodat bedrijven zelf een route kunnen uitstippelen om daar te komen, is daarbij een voorwaarde. Een richtinggevende visie verbindt ook overheden, bedrijven en kennisinstellingen zodat iedereen makkelijker in dezelfde richting beweegt. Het is een belangrijke voorwaarde om – in de metafoor – een sterke kabel met voldoende trekkracht te genereren. Urgentiebesef als basis voor deze richtinggevende visie en innovatie als driver voor vernieuwing passen daar sterk bij.

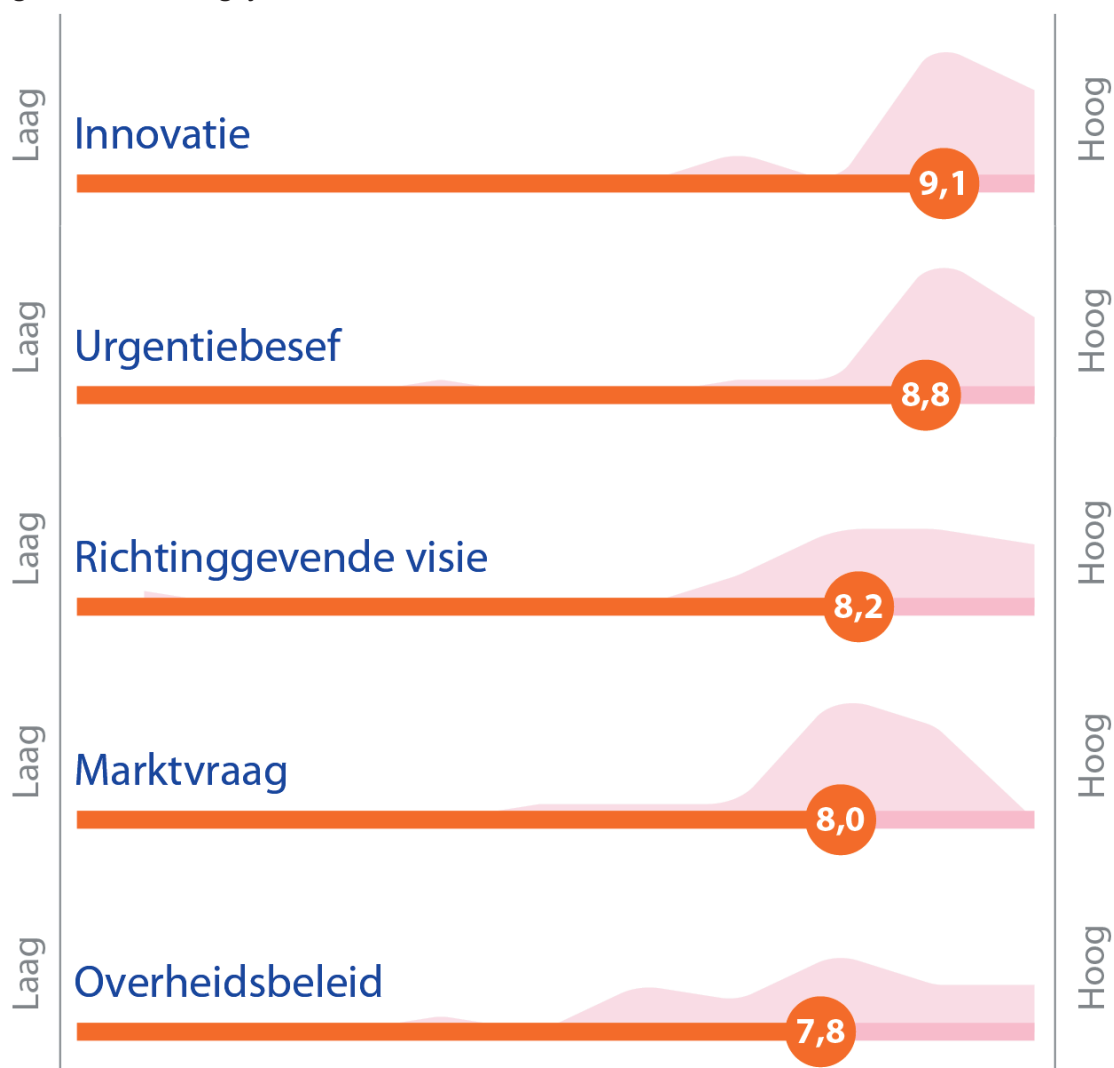
Daarnaast versnelt de transitie als er ook marktvraag is. Deelnemers aan de dialoog scoren het belang met een 8,0. Voor de Mainport Zuid-Holland is het belangrijk om ook aangesloten te zijn op de markten voor producten en diensten die passen bij de (nieuwe) specialisaties in de regio. Vergroenen en inclusief ondernemen hebben dus wel degelijk een economische context nodig die er voor zorgt dat afnemers en consumenten bedrijven prikkelen om te vernieuwen, zo geven de deelnemers aan.

Ten slotte is hier ook het overheidsbeleid van belang, met een 7,8 nog steeds van betekenis, maar wel een minder hoge score dan de andere vier transitieversnellers. Deelnemers aan de dialoog

geven aan dat overheidsbeleid een belangrijke noodzakelijke voorwaarde is voor de overgang naar een nieuwe economie, maar overheidsbeleid alleen is niet voldoende. Vooral een richtinggevende visie met een groot urgentiebesef en een innovatief ecosysteem van samenwerkende bedrijven zijn daarvoor van fundamenteel belang.

In de volgende paragrafen gaan we steeds nader in op deze vijf kernelementen. We doen dat in volgorde van belangrijkheid (zie figuur 4). Na deze vijf kernelementen volgen nog drie opgaven die de transitie naar een nieuwe economie in regio ondersteunen.

Figuur 4: Hoe belangrijk is ... om de transitie te versnellen?

Bron: RaboResearch

Vijf opgaven voor transitiekracht

1. Werk aan een sterk innovatief ecosysteem

Onze stakeholders zien innovatie met nieuwe technologieën, nieuwe economische activiteiten en diversificatie van de bestaande economische structuur als dé versneller voor de transitie naar een nieuwe economie.

Daarbij geven zij aan dat de regio er nog steeds (het is een kenmerk van de afgelopen decennia) te weinig in slaagt om innovatieve bedrijven aan te trekken en de bestaande specialisaties nieuw elan te geven. Voor een belangrijk deel drijft de regio nog steeds op de traditionele economische specialisaties uit het verleden, die heel productief zijn, maar achterblijven bij de groei (zeker in werkgelegenheid). Veel van deze activiteiten, in de logistiek, chemie en maakindustrie staan bovendien voor grote uitdagingen om hun negatieve impact op klimaatveranderingen fors te verminderen (in bijlage 7 gaan we verder in op de specialisaties van Mainport Zuid-Holland).

Ook is de regio er de afgelopen decennia te weinig in geslaagd om een ecosysteem te ontwikkelen van innovatieve bedrijven die samenwerken in een keten (zie definitie in de box hieronder). De bestaande specialisaties zoals de *maritieme mainport activiteiten* en het *medical cluster* hebben bovendien nog te weinig onderlinge verbindingen. In antwoord daarop is er een nieuw initiatief waar in de interviewronde een aantal maal op positieve manier aan gerefereerd werd. In samenhang met het kenniscluster Delft werkt de Convergence partnerschap van TU Delft, Erasmus Universiteit Rotterdam en het Erasmus MC voortvarend aan het bundelen van kennisontwikkeling en oplossingskracht vanuit meerdere disciplines gericht op regionale uitdagingen en veerkracht.

Tenslotte hebben de belangrijke energie- en ruimte-intensieve bedrijven in de regio te maken met schaarste op het energienet, schaarste aan productieruimte en schaarste aan milieuruimte. Deze schaarstefactoren belemmeren investeringen in de transitie. De deelnemers aan de dialoog geven aan dat er ook belangrijke fysieke randvoorwaarden zijn die het innovatieve ecosysteem moeten ondersteunen.

Ecosysteem van samenwerkende bedrijven

Een regionaal ecosysteem is een netwerk van samenwerkende bedrijven, overheden en onderwijsinstellingen. Ecosystemen zijn enerzijds essentieel om uitdagingen – zoals de energietransitie of de zoektocht naar personeel – aan te kunnen gaan die organisaties alleen niet kunnen oplossen. De actoren (onderwijsinstellingen, overheid, maar ook concurrerende bedrijven) hebben elkaar hiervoor nodig. Anderzijds stimuleren ecosystemen van samenwerkende bedrijven de ontwikkeling van innovatieve producten en diensten⁵.

⁵ Isenberg, 2010; Stam & Spigel, 2018; Raspe, 2017

Hoe kan de transitie versnellen?

In de Mainport Zuid-Holland moet het MKB veel centraler in de transitie naar de nieuwe economie komen te staan. Enerzijds mist daar soms de kennis om de transitie zelf door te maken, anderzijds zijn delen van het MKB cruciaal voor de transitie omdat ze betrokken zijn bij innovaties en nieuwe activiteiten die de transitie ondersteunen. Het MKB moet daarmee veel sterker aan het innovatiesysteem worden verbonden.

Het MKB in de regio moet veel meer gebruik maken van de kennis en kunde van de grote bedrijven in de regio, zeker op de thema's energietransitie en inclusief ondernemen. Er moet een ecosysteem ontstaan waarin bedrijven samenwerken en kennis uitwisselen. Hetzelfde geldt voor de grote clusters: maritiem-logistiek, industrie en medisch, die veel meer vernieuwing kunnen genereren door meer samen te werken. Mainport Zuid-Holland heeft daar ook de potentie voor: de hoge dichtheid aan bedrijven en mensen maakt kennisdeling makkelijker.

Werken aan een ecosysteem betekent ook van elkaar leren en successen over 'wat er werkt' delen. Kennis over de transitie naar een nieuwe economie is cruciaal om bedrijven mee te krijgen. Initiatieven die goed werken zouden daarbij kunnen worden opgeschaald.

"Het zou mooi zijn als bedrijven samen gaan werken en het gesprek met elkaar aangaan over hoe ze als collectief de duurzaamheid aan kunnen pakken."

"De grote bedrijven doen heel veel, maar het brede MKB komt er onvoldoende aan toe."

"Mijn zorg is het MKB. De grote bedrijven kunnen de accountantskantoren wel betalen, maar hoe zit het met deze bedrijven? Heel veel mensen leven van het MKB, het is de olie in de samenleving. Als die bedrijven niet meekunnen in de economie gaat het heel lastig worden. Er moet als overheid en samenleving meer aandacht voor zijn."

Tot slot kan de positie van start-ups en scale-ups in de regio een prominentere plek krijgen. Het gaat daarbij om ondersteunen van startende en doorgroeiende bedrijven, met financieren en coachen, om ze uiteindelijk een prominentere plek te geven in het ecosysteem.

Voorbeelden en ideeën

- Werk aan een ecosysteem waarin bedrijven samenwerken en kennis uitwisselen. Dit kan bijvoorbeeld door een centraal evenementenbureau op te zetten en grote evenementen met impact te organiseren. Stel steeds een thema centraal, bijvoorbeeld inclusief ondernemen of circulair ondernemen.
- Deel successen over 'wat er werkt'. Kennis over de transitie naar een nieuwe economie is cruciaal om bedrijven mee te krijgen.

Aansprekende initiatieven

- [Up!Rotterdam](#)
- [CIRCO Hub Zuid-Holland](#)
- [Rotterdam Innovation Ecosystem](#)
- [CityLab010](#)
- [iTanks](#)
- [Venture Café Rotterdam](#)
- [Platform Zero](#)
- [Port XL](#)
- [Green Deals](#)

2. Creëer veel meer urgentiebesef

Uit de dialoog en de interviews komt sterk naar voren dat een collectief urgentiebesef over de transitie naar een nieuwe economie ontbreekt. Deels omdat het 'toekomstbeeld over de nieuwe economie' verder weg ligt in de tijd en veel bedrijven op dit moment acute problemen ervaren, zoals hoge energiekosten en personeelstekorten. De problemen zijn voor alle betrokkenen echt wel zichtbaar, maar ook groot. Bovenop de 'sluipende urgentie' van ondermaatse prestaties van de regio op sociaaleconomisch vlak (zoals toegelicht in de introductie en geïllustreerd in de bijlagen), staan de regionale economie en samenleving voor stevige transitieopgaven. Bovendien vragen deze vaak nog om oplossingskracht vanuit een (inter)nationaal oogpunt. Partijen kijken veel naar elkaar, geven de stakeholders aan. Het bedrijfsleven kijkt en wacht soms op de overheid, terwijl de overheid verwacht dat juist bedrijven de eerste stappen zetten. Er lijkt sprake van een soort impasse.

De grootste verbetering komt als urgentie kan worden omgezet in concrete acties. De snelheid van handelen moet omhoog. Dat geldt voor zowel grote als kleine bedrijven, maar óók voor de overheid. Overheid en bedrijfsleven moeten vooral ook hetzelfde urgentiebesef hebben en daaraan werken, zeggen de stakeholders.

"De tijd is voorbij dat we de grote dominante vraagstukken van nu kunnen aanpakken met het gedrag van gisteren."

"Urgentie is de driver en visie het stuur. Het MKB heeft een te beperkte visie; het grootbedrijf moet het eigen afschrijvings- en verdienmodel overstijgen."

"We hebben als overheid al een tijd de visie om CO₂ neutraal te zijn, maar geen ondernemer trekt zich daar iets van aan. Dus we moeten samenwerken om die visies wel waar te maken. Iedereen moet urgentie voelen."

"We moeten het urgentiegevoel omzetten in actie door gebruik te maken van de patatsnijder. Grote problemen klein en behapbaar maken. Niet wachten op plannen, maar aan de slag."

Hoe kan de transitie versnellen?

Als we transities willen versnellen, moeten we meer in crisismodus denken. En handelen. Daarom spreekt een aantal geïnterviewden de wens uit dat, onder het motto *never waste a good crisis*, meer snelheid wordt gemaakt om transities op te pakken. De vraag is dan hoe urgentie als gevolg van schaarste aan ruimte, energie en talent, momentum kan creëren voor collectieve richting en actie.

Volgens de stakeholders is er over het algemeen een gebrek aan urgentie over de langetermijntransitie naar een duurzame en inclusieve economie. Tegelijkertijd bestaat er juist op dat vlak met het Nationaal Programma Rotterdam Zuid een beproefde langetermijnaanpak en een organisatie met uitvoeringskracht. De leerervaringen die hiermee in de afgelopen ruim tien jaar zijn opgedaan, kunnen nog beter en breder worden benut om uitdagingen aan te pakken en transities te versnellen op andere plekken in de regionale economie en samenleving.

Daarnaast spelen ook andere transitieën een rol, zoals die van de digitalisering, die veel vraagt van het aanpassingsvermogen van bedrijven. Al met al is er behoefte aan een gezamenlijk verhaal dat ondernemers aanspreekt. Niet alleen vanuit het perspectief van moeten, maar ook vanuit de kansen die de transitie biedt (zie volgende opgave).

Voorbeelden en ideeën

- De leerervaringen uit het project Nationaal Programma Rotterdam Zuid zijn heel waardevol. Deze kennis kan beter en breder worden benut voor het versnellen van de transitieën.
- Werk sectorale plannen uit die aansluiten bij de (op te stellen) visies. Zo maak je acties concreter en begrijpelijker.

Aansprekende initiatieven

- [Green Business Club](#)
- [Cirkelstad](#)
- [BlueCity](#)
- [Duurzaamheidsfabriek](#)

3. Stel een richtinggevende en verbindende visie op

Uit de dialogen en de interviews komt naar voren dat de regio behoefte heeft aan een duidelijke richtinggevende visie op de toekomst van Mainport Zuid-Holland. De ingrediënten hiervoor zijn voorhanden. Bijvoorbeeld vastgelegd in de (optelsom van de) Groeiagenda Zuid-Holland, aangevuld met specifieke agenda's van bepaalde sectoren, Havenbedrijf Rotterdam, Stad Rotterdam en deelregio's zoals bijvoorbeeld Drechtsteden. Een aantal zaken daarin komt voort uit de Roadmap Next Economy waar enkele gesprekspartners nog op wijzen.

Stakeholders noemen weliswaar de [groeiagenda Zuid-Holland](#) een vertrekpunt, maar een uitvoerige visie met perspectief voor bedrijven en inwoners mist. Waar vooral behoefte aan is in deze regio is de vele MKB's die deze regio rijk is meer te betrekken bij de visievorming. Dit gebeurt nog onvoldoende. Wie willen we zijn als regio? En waar willen we naar toe? En hoe vertalen we dit door naar een aantrekkelijk toekomstperspectief? Als je als ondernemer langetermijninvesteringen wilt doen, dan is een gezamenlijke, duidelijke, lange termijnvisie waardevol.

"Even vanuit het bedrijfsleven pratend, is visie wel het belangrijkste wat er is. Ik mis dat af en toe hier. ... Wie willen we zijn en waar willen we naartoe? Als ondernemer wil je investeringen op de lange termijn doen, maar zonder visie is het lastig om op lange termijn die investeringen te doen. Als we een gezamenlijke visie als maatschappij vastleggen op lange termijn, is dat heel waardevol."

Om een richtinggevende visie op te stellen is een sterke *triple helix* belangrijk. In de gesprekken en interviews geven de stakeholders aan dat de samenwerking tussen triple helix partijen (overheid, ondernemingen en onderwijs) intensiever kan⁶. Hoewel er een enorme dichtheid is aan kennisinstellingen en bedrijvigheid, is er nog te weinig samenwerking tussen deze partijen onderling. Er zijn veel initiatieven – die het economische ecosysteem versterken – maar toch kunnen partijen elkaar moeilijk vinden. Onderzoek en ontwikkeling van kennisinstellingen en activiteiten van bedrijven zijn niet altijd in lijn met elkaar. Soms is er zelfs sprake van interne concurrentie om schaarse middelen vanuit de overheid. Dus naast sterkere verbindingen tussen bedrijven onderling (zie opgave 1), mag de verbinding tussen bedrijven en overheid en kennisinstellingen sterker.

"De stapeling van transities vereist een duidelijke stip op de horizon. Het is tijd voor grote stappen en daar hoort een goed verhaal bij."

"We spreken elkaars taal wel, maar doen nog te weinig samen. Echte triple helix samenwerking staat nog in de kinderschoenen."

"Alle transities en problematiek leunen op de triple helix-gedachte. Niemand kan vraagstukken alleen oplossen."

⁶ Ook in een rapport van [Berenschot](#) komt naar voren dat de verbindingen tussen triple helix partijen intensiever kunnen.

Hoe kan de transitie versnellen?

In de gesprekken wordt een aantal aanknopingspunten genoemd. Werk eerst aan een integrale, overkoepelende visie. Er is behoefte aan een moderne vertaling van het perspectief waar de regio naartoe beweegt. Een narratief of nieuw paradigma dat recht doet aan de uitdagingen, behoeften (eisen) en het taalgebruik van huidige en volgende generaties. Een verhaal dat naast economische uitdagingen ook sociaal-maatschappelijke uitdagingen van armoede, leerachterstanden en kansengelijkheid adresseert. Betrek vroegtijdig inwoners en bedrijven; zo kunnen zij de visie dragen.

Maak dit daarna concreter door strategische agenda's te maken op het niveau van sectoren (of als die er al zijn, sluit de agenda's aan op de overkoepelende visie). Werk op de schaal van Mainport Zuid-Holland. Zie de regio als één geheel waarbij de deelregio's elkaar kunnen aanvullen. Deze deelregio's kunnen vervolgens een strategische agenda maken waarbij elke deelregio zijn eigen rol pakt. Door de vertaling te maken naar sectoren en deelregio's wordt de visie concreter.

“Hoe gaaf zou het zijn als Rotterdam binnen een paar jaar wel de koploper is op het gebied van duurzaamheid.”

“Ik vind visie heel belangrijk. Green Deal is heel helder, maar het sippelt nog weinig door. De wal gaat het schip wel keren, want in allerlei rapportages moeten bedrijven gaan rapporteren hoe duurzaam ze zijn.”

Deze regio heeft een enorme potentie. Er is veel bedrijvigheid en de regio huisvest grote spelers op spelbepalende posities in (veelal het midden van) de waardeketen. Deze bedrijven staan aan de vooravond van een bovenmaatse vernieuwingsopgave.

Aansprekende initiatieven

- [Rotterdams Klimaatakkoord](#)
- [Economic Board Zuid-Holland](#)
- [Metropoolregio Rotterdam Den Haag](#)

4. Ontsluit en maak nieuwe markten

De dialogen en interviews benadrukken het belang van nieuwe markten.

“De overheid kan doen wat ze wil, maar als de marktvraag niet aansluit dan gebeurt het niet.”

“Als er een stevige marktvraag is dan ga je daar als ondernemer mee aan de slag.”

Marktvraag is dus een belangrijke versneller van de transitie. De afgelopen jaren was er echter te veel onzekerheid over de marktvraag, zodat ondernemers juist hebben afgewacht en minder hebben geïnvesteerd. Ondernemers moesten bijvoorbeeld zelf investeren in nieuwe duurzame productiemethoden en producten, of zelf via innovaties de technologie leveren die de economie in staat stelt te verduurzamen. Dat ging relatief traag. In bijlage 6 zijn wat recente statistieken opgenomen over hoe het bedrijfsleven in deze regio scoort op de zeven kenmerken van de nieuwe economie. Dimensies die aandacht verdienen zijn transparante ketens, circulaire economie en het gebruik van groene energie. Op deze dimensies loopt de regio achter ten opzichte van regio's elders. Eerdere studies lieten zien dat de combinatie tussen [vergroenen en verdienen](#), en [specifiek de Zuidvleugel van de Randstad](#) nog geen gemeengoed is. Vooral het aantal eco-innovaties blijft achter in de regio (ten opzichte van belangrijke concurrenten, die verder in de transitie zijn).

Hoe kan de transitie versnellen?

Bij nieuwe economische activiteiten waar de markttoepassing nog (te) ver uit zicht is, zal de markt onvoldoende investeren, zo geven de stakeholders aan (zie ook box hieronder). Daarom is hier ook een belangrijke rol weggelegd voor de overheid. Verduurzamingstechnologieën spelen over enkele jaren waarschijnlijk een cruciale rol in de maatschappelijke transitie.

Voor nieuwe activiteiten die wel al bijna marktrijp zijn, geldt dat duidelijke (milieu)normen stellen en prikkels creëren die externe effecten beprijzen, noodzakelijk is. Maar dit is waarschijnlijk nog onvoldoende. Normeren en beprijzen nemen namelijk de fundamentele onzekerheid van het investeringsrisico niet weg en zorgen er niet voor dat het maatschappelijk gewenste transitiepad wordt gevolgd. Gerichte publieke co-investeringen in baanbrekende opschalingsprojecten, bijvoorbeeld de waterstofinfrastructuur, zijn in dit geval – in combinatie met normeren en beprijzen – nodig voor radicalere wendingen in innovatie en marktontwikkeling⁷. Omdat deze investeringen zichzelf pas op de lange termijn uitbetalen, is het belangrijk om ook op de lange termijn te investeren.

⁷ Frenken, K. en M. Hekkert (2017) Innovatiebeleid in tijden van maatschappelijke uitdagingen. Artikel op www.mejudice.nl, 11 april.

De stap van bestaande naar nieuwe technologieën

Om de transitie naar een nieuwe economie te versnellen, moet eerst een kantelpunt worden bereikt. Daarvoor moet het hele betrokken systeem in zijn totaliteit de transitie doormaken. En dat is lastig, want doorgaans zijn bedrijven en sectoren efficiënt ontwikkeld door het gebruik van bestaande technologieën – waarop ook instituties zoals wet- en regelgeving zijn geënt. Met dit systeem van complexe, meestal zeer efficiënte routines kunnen alternatieve systemen initieel niet concurreren. De overgang van de, inmiddels onwenselijke, technologie (bijvoorbeeld fossiele verbranding) naar een nieuwe technologie (CO₂ -neutrale technologie, bijvoorbeeld 'groene' waterstof), met normale marktverhoudingen op nieuwe markten is daardoor niet eenvoudig te realiseren. Het vergt immers nogal wat voordat er dezelfde efficiëntieniveaus als bij de oude technologie kunnen worden bereikt. Uit het werk van onder anderen Hekkert⁸ over technologische transitie is bekend dat een innovatiesysteem functioneert door wisselwerkingen tussen helder gearticuleerde verwachtingen over wat technologie kan betekenen en hoe het technologische pad eruit kan zien. Een succesvol innovatiesysteem opent nieuwe markten voor radicale nieuwe technologie en het doorbreekt weerstand tegen radicale verandering bij spelers in het innovatiesysteem. Van belang is verder ook dat er voldoende ondernemers experimenteren met nieuwe technologie.

De marktvraag kan ook een belangrijke impuls krijgen als de regio een aantrekkelijke plek is voor jonge mensen en nieuw ondernemerschap ondersteunt. Het Rotterdams start-up en scale-up systeem is de laatste jaren al flink verbeterd. Start-ups uit binnen- en buitenland kiezen voor Rotterdam omdat hier talent zit en (semi)publieke organisaties zich als eerste klant aandienen voor innovatieve producten en diensten (*launching customer*). De regio kan hier nog meer een speerpunt van maken door letterlijk het start- en scale-up klimaat nog veel nadrukkelijker op te schalen.

Aansprekende initiatieven

- [Rotterdam de boer op!](#)
- [Energie van Rotterdam](#)
- [Merwe-Vierhavens](#)

⁸ Hekkert en Ossebaard, 2010

5. Bevorder een ondernemende overheid

In de dialogen en interviews komt het belang van een ondernemende overheid naar voren als transitieversneller. Een ondernemende overheid staat daarbij voor een overheid die actief de regie pakt om belemmeringen die de transitie in de weg staan aan te pakken. Een ondernemende overheid opereert daarbij als partner van het bedrijfsleven. Dit begint bij de gemeenten in de regio Mainport Zuid-Holland.

“Ik zag eerst dat we (als overheid, red.) vooral een faciliterende rol hadden. Die van het gesprek op gang brengen. Ik proef steeds sterker dat we veel beter aan tafel zitten als we de vraagstukken waarmee wij zitten bespreekbaar maken in de markt ... Zorgen als overheid dat er nieuwe kennis en informatie komt. Ik zoek naar methodes om innovaties aan te jagen. De overheid is ook agenderend.”

“Het is belangrijk om weerstand en angst weg te nemen bij het MKB en daar kan de overheid een rol in spelen.”

Voor Mainport Zuid-Holland hangt veel af van de mate waarin de regio eenduidig en helder aan kan geven wat er nodig is van hogere overheden. Support van in het bijzonder de Rijksoverheid – en in verlengde daarvan de EU – is nodig als betrouwbare wetgever en financier. Dat is cruciaal om succesvol en op tempo de transities in Mainport Zuid-Holland door te lopen met uitzicht op een beter verdienvermogen en (maatschappelijke) brede welvaart.

Ondersteuning van hogere overheden in termen van wet, budget en beleid is nodig met het oog op noodzakelijke systeemveranderingen en investeringen in infrastructuur voor mobiliteit, energie en kennis-, innovatie- en talentontwikkeling. De klimaattransitie vergt bijvoorbeeld kostbare investeringen in de daarvoor noodzakelijke energie-infrastructuur. Maar denk ook aan de dimensies van sociaaleconomische ontwikkeling en wijkaanpak via ondersteuning met regelgeving, of nationaal met opkoopbescherming van woningen in kwetsbare wijken.

Er ontbreekt regionaal leiderschap vanuit de private sector. Bedrijven nemen maar beperkt het voortouw als kartrekker van collectieve programma's gericht op regionale samenwerking en verbeteringen van het vestigingsklimaat. Hier zijn enkele verklaringen voor. Zoals de internationale oriëntatie van de aanwezige grote bedrijven, die vaak hun besliscentrum (hoofdkantoor) in het buitenland hebben. Maar ook de grote diversiteit en onderlinge concurrentie van het overige bedrijfsleven. Natuurlijk zijn er positieve uitzonderingen te noemen, maar in vergelijking met enkele andere succesvolle regio's in Nederland, laat Mainport Zuid-Holland hier nog iets liggen.

De vraag is dan wat de regio wel heeft als regionale verbindingskracht. Dat is los van individuele gemeenten en gemeentelijke samenwerkingsverbanden best veel. Mbo- en hbo-instellingen en het Erasmus MC nemen een verbindende rol en smeden coalities en allianties op allerlei thema's die doorwerking hebben in de lokale en/of regionale context. Het Havenbedrijf Rotterdam is vanzelfsprekend een centrale partij en verbindende schakel binnen de regio met de nationale overheid en ook met een wereldwijd netwerk van publieke en private partners. Op sub-regionaal niveau vervult bijvoorbeeld de Economic Development Board Drechtsteden/Deal Drecht Cities een onmisbare rol in sociaaleconomische ontwikkeling. Op het schaalniveau van provincie Zuid-Holland is de Economic Board Zuid-Holland (EBZ) een belangrijk regieorgaan geworden voor sturing en ondersteuning van economische ontwikkeling. Aanvullend op regie vanuit de EBZ levert de voor Zuid-Holland opgerichte regionale ontwikkelingsmaatschappij InnovationQuarter ook uitvoeringskracht.

Hoe kan de transitie versnellen?

In de Mainport Zuid-Holland is de rol van een ondernemende overheid cruciaal (meer dan elders), vanwege de opeenstapeling van opgaven die met de transitie naar een nieuwe economie samengaan. Zeker ook gezien de kwetsbare uitgangssituatie (de in de inleiding genoemde dubbelopgave om de economische structuur te versterken en tegelijkertijd de brede welvaart te verbeteren).

Dit vereist doelgerichte beleidscoördinatie, waarbij de snelheid van handelen omhoog moet. Daar hoort het besef bij dat investeren in nieuwe industrieën ook risico's met zich brengt. En dat er transitietijd nodig is voor de industrie om deze stap te maken. Daarnaast is er het collectieve belang van investeringen in energie-infra voor de energie- en klimaattransitie.

Uit interviews komt de suggestie veel sterker in te zetten op decentrale oplossingen rondom energiegebruik, -conversie en -opslag. Locatiespecifieke investeringen kunnen synergiemogelijkheden van gevestigde bedrijven benutten in bijvoorbeeld industrie, logistiek en/of tuinbouw. Decentrale oplossingen kunnen op korte termijn de broodnodige ruimte opleveren voor het overbelaste elektriciteitsnetwerk.

Voorbeelden en ideeën

- Stel als overheid duidelijke kaders voor bedrijven. Dit is nodig in de huidige economie die in transitie is.
- Til het strategisch denkvermogen en leiderschap naar een hoger niveau. Betrek hier partijen bij met *state-of-the-art* kennis op dit vlak, zoals [In the LEAD](#).

Aansprekende initiatieven

- [MKB010>>Next](#)
- [Rotterdam Circulair](#)
- [Zuid-Holland Bereikbaar](#)
- [Rotterdam Offshore Wind Coalition](#)
- [Fieldlabs](#)

Intermezzo: Transitie naar duurzame economie gaat niet vanzelf

In de transitie naar een nieuwe economie staat een gezond evenwicht tussen economie, milieu en samenleving centraal. Het gaat met andere woorden om brede welvaart. Niet alleen in het hier en nu, maar ook voor volgende generaties en andere landen. [We onderzochten daarom hoe bedrijven kunnen meehelpen aan deze brede welvaart door over te schakelen op een nieuwe economie.](#)

Voor de toekomstbestendigheid van het Nederlandse bedrijfsleven is het noodzakelijk om de transitie naar een nieuwe economie te versnellen, een economie die duurzaam en sociaal inclusief opereert. Door in dialoog te gaan met meer dan 75 ondernemers geven we antwoord op de vraag wat er voor deze versnelling nodig is. Wat als eerste opvalt is dat deze ondernemers zelf verwachten dat maar 60 procent van alle bedrijven uiteindelijk meekan in de transitie. Met andere woorden: voor twee van de vijf bedrijven geldt volgens hen dat de continuïteit op langere termijn in het geding is en dat de opgave groot is. Tegelijkertijd vinden de deelnemende ondernemers het over het algemeen wel belangrijk dat alle bedrijven meekunnen in de transitie; hoe dat voor elkaar te krijgen en tegelijkertijd de transitie te versnellen kwam naar voren uit de dialoog.

We trekken hieruit zes lessen. De transitie kan niet zonder de volgende noodzakelijke voorwaarden: (1) leiderschap bij bedrijven zelf; (2) een gestructureerde bedrijfsvoering; (3) aandacht voor medewerkers; (4) een koersvaste overheid; (5) een gelijk internationaal speelveld; en (6) toewijding vanuit de gehele keten

De zes lessen, waarbij de eerste drie sterk aan het bedrijf zijn verbonden en de laatste drie aan de bedrijfsomgeving, kunnen alleen in samenhang met elkaar de transitie naar een nieuwe economie versnellen. Wat de lessen bindt is het beroep dat wordt gedaan op écht ondernemerschap: het vermogen om kansen in de transitie te herkennen en te benutten vanuit de bedrijven zelf, én vanuit het ecosysteem. Waardoor bedrijven zich naast financiële waarde ook kunnen richten op ecologische en sociale waarde. Ondernemend naar brede welvaart!

Drie generiekere opgaven voor de regio

6. Zet groots in op talent

In de dialogen en interviews geven de deelnemers aan dat ontwikkelen en opleiden van geschikt personeel en talent cruciaal is om de grote transitie waar de regio voor staat te laten slagen. Bedrijven in deze regio kampen met een tekort aan goed opgeleid personeel, terwijl de werkloosheid relatief hoog is. Ook is het aandeel hoogopgeleiden in de bevolking relatief laag; hoogopgeleiden moeten beter worden vastgehouden.

“De ontwikkeling van human capital is voor de toekomstige ontwikkeling van de economie van Mainport Rotterdam allesbepalend. Bedrijven vestigen zich in toenemende mate daar waar talent aanwezig is.”

In de dialogen en interviews komt naar voren dat er een groot onbenut potentieel is onder de beroepsbevolking. En dat terwijl mensen in deze groep keihard nodig zijn om de transitie vorm te geven. Dit uit zich op verschillende manieren. Zo komen mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt en vroegtijdige schoolverlaters maar moeilijk aan een baan. Met een klein beetje begeleiding is deze groep al geholpen, maar dat gebeurt nog onvoldoende. Ook kent deze regio veel discriminatie op de arbeidsmarkt. Een baan en stageplek krijgen is nog steeds lastiger voor mensen met een migratieachtergrond.

“Mensen met een migratieachtergrond krijgen lastiger een stageplek. Ik blijf volhouden dat het eigenlijk geen gespreksonderwerp zou moeten zijn, maar dat is het wel. We komen dit nog steeds vaak tegen, maar we hebben die mensen keihard nodig.”

Uit de gesprekken blijkt verder dat de aansluiting tussen mbo, hbo en wo onvoldoende is en dat de verbinding tussen onderwijs en de regionale arbeidsmarkt sterker kan. De opleidingen die onderwijsinstellingen aanbieden kunnen nog beter aansluiten op de banen in de regio. Hierbij moet de focus liggen op opleidingen en banen die nodig zijn in de nieuwe economie. Er is behoefte aan voortdurende interactie tussen bedrijfsleven en onderwijs over de ontwikkeling van beroepscompetenties. Dit vraagt om beleid en randvoorwaarden die ervoor zorgen dat leren en werken goed bij elkaar komen. Dit kan onder meer door in te zetten op verdere ontwikkeling van hybride leeromgevingen en interactie van bedrijven en onderwijsinstellingen op campussen. Ook aanstormend talent geeft aan zich tijdens de studie te weinig betrokken te voelen en het maar lastig te vinden om de theorie die zij leren, toe te passen in de praktijk.

“Ik wil het liefst tijdens mijn werk doorstuderen. Zo ben je veel meer betrokken en zie je de theorie ook in de praktijk.”

Dit pleit ook voor aandacht voor om-, her- en bijscholing van mensen. Er zijn voorbeelden van bestaande projecten die zich hiermee bezighouden, maar die opschaling kunnen gebruiken. Een ambitieuzere en grotere inzet is nodig om de hele regio verder te brengen en in het bijzonder om grote groepen mensen naar een startkwalificatie te begeleiden.

Tot slot schreeuwen transities om mensen met een technische achtergrond. Die zijn essentieel, maar op het moment zijn er te weinig. Dit zet transities onder druk. Volgens sommige geïnterviewden is het gebrek aan werkenden met de juiste competenties voor transitiebanen de achilleshiel voor de toekomstige ontwikkeling van de regio. De instroom in techniekopleidingen schiet tekort, op alle niveaus maar *zeker op mbo*. Deze regio moet dan ook op grote schaal inzetten op leren en werken in de techniek. Banen in de techniek – nodig in de transitie naar de nieuwe economie – bieden ook perspectief op de lange termijn.

“De transitie naar een duurzamere economie levert de jobs van de toekomst op. Daar moeten we onze acties op richten.”

“De ongunstige beeldvorming over werken in havens en het gebrek aan techniekinstroom nekt ons.”

Voorbeelden en ideeën

- Om de overgang naar de nieuwe economie te versnellen is een nieuwe agenda voor human capital nodig. De nadruk moet liggen op het aantrekkelijk maken van de regio voor hoger-, middelbaar- en lageropgeleiden. Focus ook specifiek op technische beroepen.
- Bemiddel actief tussen de vraag van bedrijven en het aanbod van studenten. Laat studenten kennismaken met bedrijven in de regio (via praktijkervaringen, stages en leertrajecten). Zet uitdagingen van het bedrijfsleven centraal in studieprojecten.
- Creëer een internationale werkomgeving. Zo zijn internationale studenten opeens een grote *pool* van potentiële werknemers.
- Denk voor het aantrekken van (internationaal) toptalent bijvoorbeeld aan *talent sourcing*. Doe dit niet als bedrijf individueel, maar juist collectief. Sla de handen ineen met andere partijen in de regio (zie [voorbeeld Brainport Eindhoven](#)).
- Ondersteun bedrijven om mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt (onbenut potentieel) werk en werkervaring te bieden. Experimenteer ook met nieuwe initiatieven zoals [open hiring](#) – of vergelijkbare concepten – om talent aan je te binden.

Aansprekende initiatieven

- [Talent Hub op Zuid](#)
- [JINC](#)
- [Food Innovation Academy](#)
- [Zorgcampus](#)
- [RDM Centre of Expertise](#)
- [RDM Rotterdam](#)
- [IT Campus](#)
- [Mentoren op Zuid](#)
- [Coöperatiekring Groot-Rijnmond](#)

7. Koers op het kompas van brede welvaart

De brede welvaart in Mainport Zuid-Holland blijft ver achter bij regio's elders in het land zie bijlage 5, of de studie [Koersen op brede welvaart in Zuid-Holland](#). De regio moet brede welvaart centraal stellen in de te varen koers, anders komt de welvaart van toekomstige generaties in deze regio in het geding. In de dialogen geven de deelnemers een aantal thema's aan dat aandacht verdient.

Veiligheid is een belangrijke factor voor deze regio. Vooral tijdens de dialoog met studenten komt naar voren dat ze deze regio – in het bijzonder Rotterdam – geen veilige plek vinden. Ze willen er wel werken, maar niet wonen. Toch zien we dit juist ook als een kans. Als prettig werken én wonen samenkomen in deze regio, kan het de *place to be* worden.

“Ik wil later wel in Rotterdam werken, maar niet wonen, want het is geen fijne plek en het is er onveilig.”

“Ik zie Rotterdam niet binnen vijf jaar een veilige stad zijn. Ik denk dat als mensen een keus hebben ze niet snel in Rotterdam zouden gaan wonen.”

De moeite die het kost om een geschikte woning te vinden is ook een probleem in deze regio. Zo geven sommigen aan dat er te weinig betaalbare woningen zijn in kindvriendelijke buurten. Voor anderen is het überhaupt niet mogelijk om een geschikte woning te vinden. Dit maakt het – zeker voor jongeren – lastig om een toekomst in deze regio op te bouwen terwijl zij essentieel zijn om te behouden (zie 24).

“Als je nu een huis wilt kopen, is dat vaak niet in een kindveilige buurt.”

“Het kan niet voldoende worden benadrukt hoe belangrijk de directe leefomgeving is, om je daar thuis te voelen en je vrij en veilig te kunnen verplaatsen dichtbij huis.”

Investerings in leef-en woonklimaat, inclusief een breed palet aan voorzieningen, is van doorslaggevend belang om als regio aantrekkelijk te blijven als vestigings- en verblijfplaats voor talenten en bedrijven. In de gesprekken komt ook naar voren dat het woonmilieu voor professionals in deze regio ondermaats is (zie figuur 5). De open ruimte moeten we koesteren. Er mag meer aandacht naar stedelijk groen.

De ervaring is nu vooral dat de grote steden in Mainport Zuid-Holland dichtslibben. Regionale investeringen in bereikbaarheid zijn nodig. Enerzijds om goede verbindingen tussen woongebieden en werkgebieden te creëren en anderzijds vergroot je zo het arbeidsmarktbereik voor veel mensen binnen Mainport Zuid-Holland. De investeringen in spoortraject de Oude Lijn van Dordrecht naar Rotterdam en Schiedam (en verder naar Delft, Den Haag en Leiden) als ruggengraat van openbaar vervoer zijn daarom noodzakelijk en welkom.

Tot slot noemen belanghebbenden dat er een concentratie van problemen is in bepaalde delen van deze regio. De problematiek is geconcentreerd in Rotterdam-Zuid en enkele andere specifieke gebieden in andere steden in de regio. Jongeren hebben hier leerachterstanden en een groot deel van de mensen is er laaggeletterd. Deze ontwikkeling heeft als risico dat er een tweedeling ontstaat in de maatschappij.

“Er moet worden nagedacht over een sociaal businessmodel. De economie en hoe het sociaal met mensen gaat, kun je niet los van elkaar zien.”

Figuur 5: Kwaliteit van woonmilieu voor professionals (schaal van 1 tot en met 10)

Bron: Rabobank dialoogtafel

Voorbeelden en ideeën

- Brede welvaart zet burgers en wat zij van waarde vinden centraal. Ontwikkel een scherpere visie om vanuit alle relevante beleidsterreinen de brede welvaart centraal te zetten. Dit vraagt om de koppeling van beleid aan de indicatoren van brede welvaart en om die periodiek te blijven meten (zie studie [Koersen op brede welvaart in Zuid-Holland](#)).
- Voor brede welvaart is burgerparticipatie cruciaal. De overheid moet burgers zoveel mogelijk betrekken wanneer ze keuzes maakt. Een belangrijke voorwaarde voor brede welvaart is dat burgers zich gehoord voelen, zich veilig voelen en prettig kunnen wonen.
- Pas de kennis en programma's die aanwezig zijn bij de Erasmus Universiteit en Medical Delta concreet in de regio toe, bijvoorbeeld de kennis op thema [Healthy Society](#). En betrek specifiek bedrijven bij de invulling hiervan. Laat hen meedenken over bijvoorbeeld de productie van 'gezonde voeding', de realisatie van een 'duurzaam woonmilieu' of juist over de technologische oplossingen om de gezondheid van mensen te monitoren en/of te faciliteren. Bedrijven in de regio én haar werknemers profiteren van de resultaten.

Aansprekende initiatieven

- [Rotterdam Impact Coalitie](#)
- [Moedige Dialoog](#)
- [Samen010](#)
- [SchuldHulpMaatje](#)

8. Werk aan een agenda voor ruimtelijke planning

Uit de dialogen en interviews blijkt meerdere keren dat deze regio is ‘volgebouwd’.

“Voor veel bedrijven is geen ruimte meer op bijvoorbeeld de Maasvlakte. Rotterdam heeft veel minder open stedelijk gebied dan andere steden.”

In de dialogen en interviews geven de deelnemers aan dat er weinig tot geen fysieke ruimte meer is voor grote industriële investeringen, vooral in Rijnmond. De haven- en industriebedrijven zitten aan hun limiet. Nieuwe bedrijvigheid die niet altijd bijdraagt aan de transitie neemt soms de weinige ruimte in die er nog op bedrijventerreinen is. Dit beperkt bedrijven die fysieke ruimte nodig hebben om de transitie vorm te geven. Daarnaast vragen ook de woningbouw, natuur en landbouw om steeds (meer) ruimte. Al met al is er veel concurrentie tussen partijen om (te) weinig ruimte. Dit patroon moeten we doorbreken.

Ten eerste kan een visie de kaders scheppen voor de te verdelen ruimte. Als we een koers varen naar een economie die duurzaam en inclusief is, moeten we de ruimte – die te vergeven is – inzetten voor economische activiteiten die daaraan bijdragen. Ten tweede kunnen we de hele regio gebruiken om het hoofd te bieden aan het gebrek aan ruimte. Als deelregio's intensief op dit thema gaan samenwerken kunnen ze de hele Mainport gebruiken bij het toekennen van de ruimte die nodig is voor economische activiteit voor de nieuwe economie. Dit geldt ook voor bijvoorbeeld de woningbouwopgave. In een studie van [Berenschot](#) komt naar voren dat gemeenten in de Mainport Zuid-Holland hun agenda's beter op elkaar kunnen aansluiten en meer kunnen samenwerken in opgedragen coalities.

“Zet de buitengebieden in als plekken om te wonen terwijl het werk in de stad zit.”

Beide punten vragen ook om regionale investeringen in bereikbaarheid. Als we de bereikbaarheid binnen de Mainport verbeteren, vergroot dit voor de inwoners het arbeidsmarktbereik. Hoe groter de reikwijdte van mensen in de Mainport, hoe beter de [match](#) tussen werknemer en werkgever. Ook dit vraagt om intensieve samenwerking tussen alle gemeenten in de Mainport.

“Het is belangrijk om de regio fysiek te integreren, zoals op het gebied van openbaar vervoer.”

Voorbeelden en ideeën

- Mainport Zuid-Holland heeft een integrale agenda nodig voor de ruimtelijke planning met aandacht voor wonen, leefomgeving en bereikbaarheid. De schaarse ruimte in deze regio vraagt om prioritering. Dit werkt het best op het niveau van de Mainport Zuid-Holland en minder op het niveau van gemeenten individueel. Bijvoorbeeld: bouw woningen op de meest logische plek in de regio, in plaats van in iedere gemeente afzonderlijk.
- Investeer in stedelijke en toekomstige infrastructuur. Deze legt de basis voor brede welvaart en duurzame groei.

Aansprekende initiatieven

- [De Dordtse Spoorzone](#)

Bijlagen

Bijlage 1: Geïnterviewden en deelnemers gesprekstafels

Geïnterviewde personen:

1. Marja van Bijsterveldt – Bestuur Metropoolregio Rotterdam Den Haag en burgemeester Delft
2. Wouter Kolff – Burgemeester Dordrecht
3. Joost Weeda – Secretaris Economic Development Board Drechtsteden
4. Stefan Sleijfer – Professor Erasmus MC
5. Ron Bormans – Voorzitter Hogeschool Rotterdam
6. Ron Kooren – Voorzitter Albeda College
7. Henrik Stevens – Voorzitter ROC Da Vinci College
8. Anelli Janssen – Onderzoeker en adviseur DRIFT
9. Wilbert Lek – Managing director Rotterdam Partners
10. Peter Goedvolk – Voorzitter Maritime Board
11. Rinke Zonneveld – Directeur InnovationQuarter (voormalig)
12. Allard Castelein – CEO Port of Rotterdam
13. David de Glint – Managing director Medical Delta
14. Marco Pastors – Directeur Nationaal Programma Rotterdam Zuid
15. Jan van der Wel – CEO Technolution

Deelnemers gesprekstafel met ondernemers ochtend (2 september 2022):

1. Olav Rüländer – Manager onderwijs en onderzoek, Hogeschool InHolland
2. Pieter van Klaveren – Voorzitter MKB Rotterdam
3. Carlos Gonçalves – Voorzitter Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur
4. Thierry van Vugt – Wethouder Gemeente Gouda
5. Jan Lokker – Bestuurder Zadkine
6. Arjen van Klink – Lector Next Strategy, Hogeschool Rotterdam
7. Gert-Jan Lammens – Directeur Sportsupport
8. Marnix Trouwborst – Zelfstandig ondernemer en oud bestuurder
9. Frank Verhoeven – Commissaris IHC en VolkerWessels

Deelnemers gesprekstafel met ondernemers middag (2 september 2022):

1. Mai Elmar – Voorzitter VNO-NCW/Cruise Port Rotterdam
2. Johan Stuiver – Strategy & Operations Director, Deloitte
3. Paul Zeer – Programmamanager Maritieme Economie, Gemeente Rotterdam
4. Nicolai Heijster – CEO Dudok
5. Leo Stehouwer – Eigenaar Stehouwer Advies & Opleiding
6. Peter Scholten – R.M.I. Global Logistics Services
7. Mauro Agnoli – Eigenaar Venezia C.V.

Deelnemers gesprekstafel met studenten (9 september 2022):

1. Rhodé Visser – Albeda College (mbo)
2. Esmee Hollestelle – Albeda College (mbo)
3. Katja Heijnsbroek – Albeda College (mbo)
4. Annabel Wickel – Hogeschool Rotterdam (hbo)
5. Mahmut Mazlum – Hogeschool Rotterdam (hbo)
6. Lianne van Damme – Erasmus Universiteit (wo)
7. Zoë van der Werff – Erasmus Universiteit (wo)
8. Thom van Eijl – Erasmus Universiteit (wo)

Bijlage 2: Epiloog, van knoop naar kabel!

Er zijn al vele rapporten geschreven en uitvoeringsplannen gemaakt over hoe het duurzamer en inclusiever kan in de regio Mainport Zuid-Holland. Deze onderzoeken maken ook indirect deel uit van dit rapport. We zijn niet opnieuw begonnen maar bouwen verder op alle initiatieven die er zijn in de regio. De noodzaak om te versnellen is nu echter meer dan duidelijk. Uit de cijfers over brede welvaart blijkt dat er in onze regio urgentie is om het anders en beter te doen. De cijfers blijven achter bij de rest van Nederland. De grote vraag blijft: hoe keren we het tij? En wie doet wat? Er zijn veel 'losse draadjes' in onze regio. Er zijn ook ontzettend veel initiatieven, innovaties en goede ideeën. Maar hoe komen we van allemaal losse draadjes en ontrafelde knopen naar een sterke kabel die de regio de trekkracht geeft om bij de beste regio's van Nederland te horen?

Aan de slag op de Rotterdamse manier

Toen we dit onderzoek voorbereidden en aan het inventariseren waren hebben wij ons ook afgevraagd: "Weer een rapport? Laten we op de Rotterdamse manier aan de slag gaan!" Een rondgang langs diverse stakeholders in de regio bevestigde dat we ondanks alle rapporten die geschreven zijn, te weinig vaart en vooruitgang boeken. Terwijl de urgentie in de tussentijd alleen maar groter is geworden. Ook dit rapport kan in de denkbeeldige virtuele la verdwijnen als we ons niet afvragen hoe we dit samen gaan aanpakken? Dat vereist leiderschap van ondernemers, overheid en kennis- en onderwijsinstellingen. De acht vastgestelde opgaven om de transitie naar een duurzame en inclusieve economie te versnellen moeten we beschouwen als een oproep om de kabel sterker te maken. We moeten de kluwen ontrafelen en met een praktische insteek aan de slag gaan vanuit kracht en vanuit de potentie die de regio in zich heeft.

Urgentie voelen en vooruit willen

Waarom maakt Rabobank zich zo druk? Rabobank is een coöperatieve bank met de missie *Growing a better world together*. Rabobank draagt vanuit haar maatschappelijke wortels bij aan een betere wereld door (inter)nationale en regionale kennis in te brengen, door ons regionale netwerk en door kapitaal in te zetten. Met deze studie "Mainport Zuid-Holland in de nieuwe economie" hebben we onze kennis en ons netwerk bij elkaar gebracht om de opgaven specifiek voor onze regio in kaart te brengen. Opvallend in ons proces is dat alle betrokkenen bij dit onderzoek dezelfde urgentie voelen en vooruitgang willen realiseren voor bedrijven, kennis- en onderwijsinstellingen en inwoners van deze bruisende regio.

Rabobank heeft het initiatief voor dit rapport genomen. Samen met overheid, bedrijfsleven en kennis- en onderwijsinstellingen willen we de acht opgaven voor de regio aanpakken en uitdiepen door per opgave een zo concreet mogelijk commitment te realiseren in de triple helix. Hierbij sluiten we vanzelfsprekend aan bij al lopende en goed werkende initiatieven.

Dit heeft alleen kans van slagen als we het samen doen. Zo maken we de trekkracht van de kabel sterker en trekken we met elkaar aan één kant. Ben je geïnspireerd geraakt of ben je al met één of meerdere opgaven bezig en wil je bijdragen aan deze gezamenlijke opdracht? Zoek dan contact met ons, dan trekken we samen op.

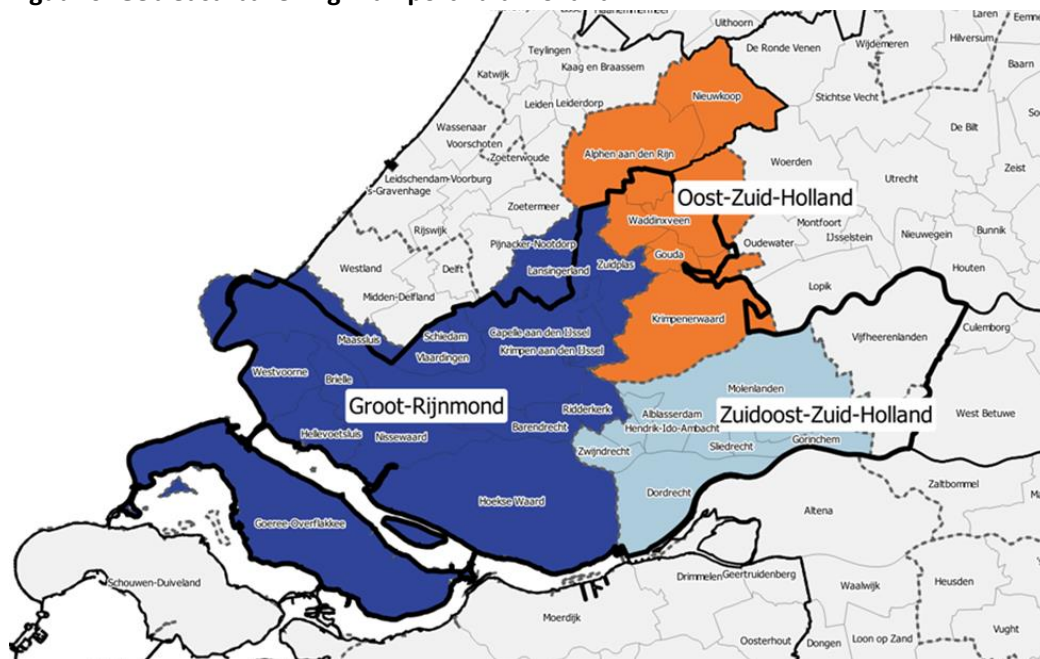
Namens de coöperatief directeurs Rabobank regio Zuid-Holland

Judith Cok, René Kerstens, Roelf Polman, Desiree Verdaasdonk en Caspert van der Wel

Bijlage 3: Gebiedsafbakening

Ons onderzoek beslaat Rabobank kring Zuid-Holland die bestaat uit ongeveer drie COROP-gebieden⁹: Groot-Rijnmond (exclusief Lansingerland en Maassluis), Oost-Zuid-Holland (exclusief Alphen aan den Rijn, Nieuwkoop en Bodegraven) en Zuid-Oost-Zuid-Holland (zie figuur 6). Deze gebieden samen vormen de regio die wij Mainport Zuid-Holland noemen. Deze afbakening is logisch voor ons onderzoek. Ook een studie van [Berenschot](#), naar bestuurlijke regionale ecosystemen, laat zien dat er op het niveau van de Mainport Zuid-Holland veel bestuurlijke, economische en maatschappelijke samenwerking is. We zien namelijk veel functionele samenhang tussen deze deelgebieden als we kijken naar woon-werkverkeer. Figuur 7 toont de procentuele pendelstromen van gemeenten in Zuid-Holland in 2019. Hoe dikker de lijn, hoe meer pendel. De gemeente Vijfheerenlanden valt ook binnen de kring maar is veel meer gericht op Utrecht. Daarom focussen we in dit onderzoek niet op deze gemeente.

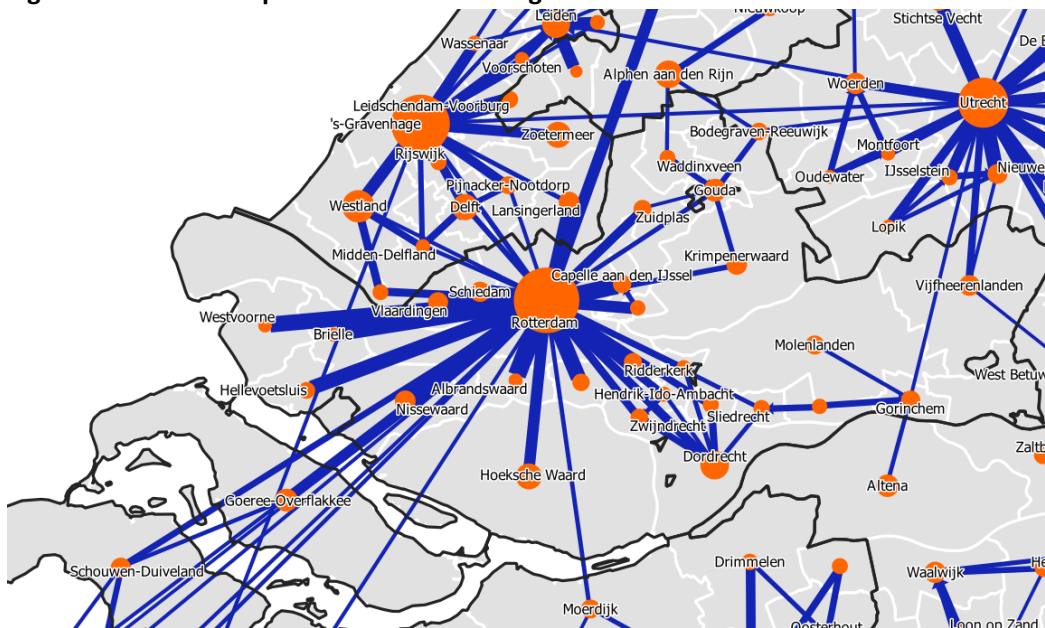
Figuur 6: Gebiedsafbakening Mainport Zuid-Holland

Bron: CBS, RaboResearch

⁹ Een cluster van één of meer aangrenzende gemeenten in dezelfde provincie, ontworpen voor regionaal onderzoek.

Figuur 7: Procentuele pendelstromen tussen gemeenten in Zuid-Holland

Bron: CBS, RaboResearch

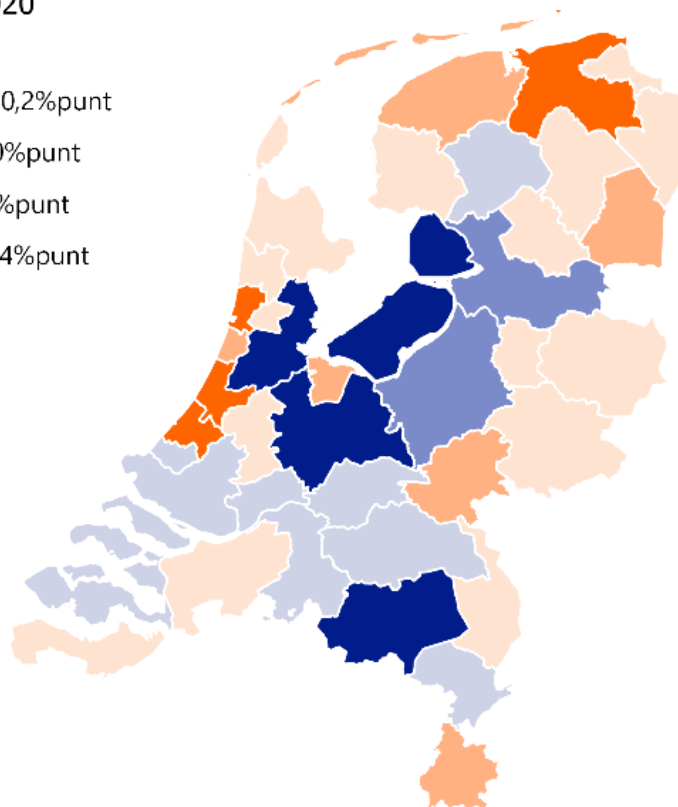
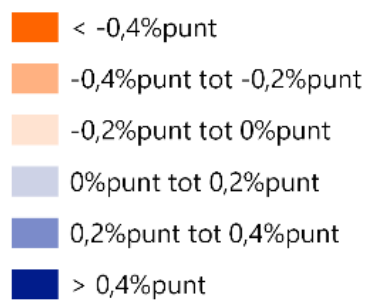
Bijlage 4: De economie in Mainport Zuid-Holland

Bescheiden economische groei

De afgelopen decennia is er een nieuwe geografie van de economie ontstaan. Traditioneel concentreert de Nederlandse economie zich in het westen van het land, de Randstad. De laatste 25 jaar is het zwaartepunt van de economie echter verschoven. Vooral de noordelijke helft van de Randstad – de regio's Amsterdam en Utrecht – en Zuidoost-Brabant (Brainport Eindhoven) wonnen aandeel in de economie (zie figuur 8). In de Zuidelijke helft van de Randstad bleef de groei achter.

Figuur 8: Ontwikkeling van het aandeel in de Nederlandse economie (1995 – 2020)

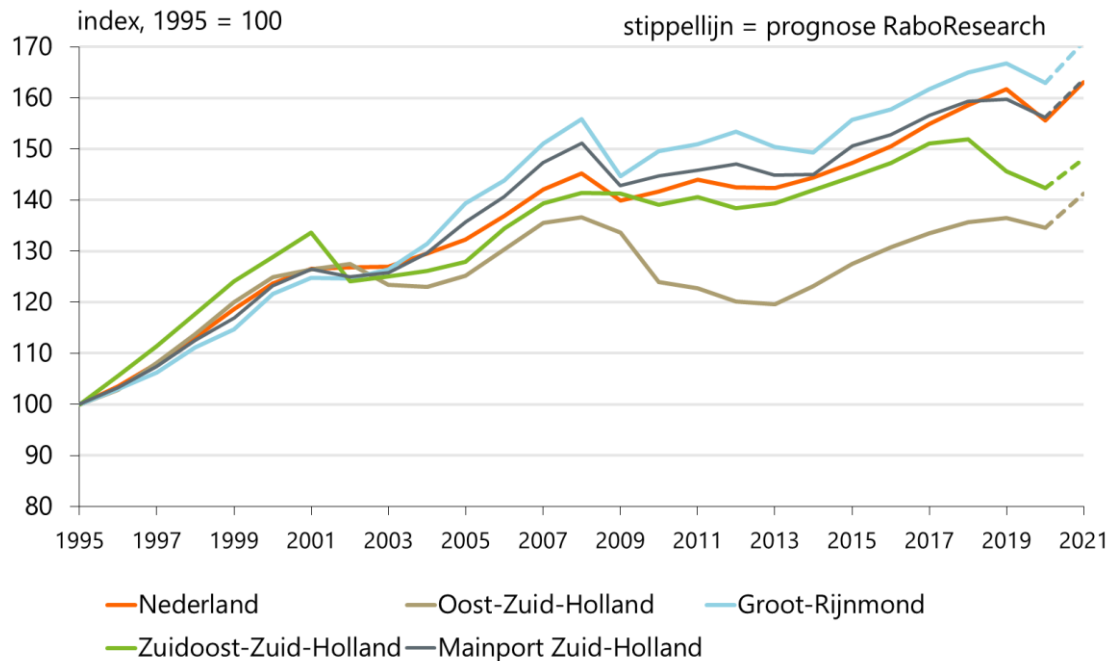
Ontwikkeling aandeel in toegevoegde waarde
per regio 1996-2020

Bron: CBS, RaboResearch

Figuur 9 toont de economische ontwikkeling van Mainport Zuid-Holland en de deelregio's door de tijd heen. Groot-Rijnmond groeit als enige deelregio iets harder dan het landelijk gemiddelde. De economische ontwikkeling van de overige deelregio's blijft achter bij het landelijk gemiddelde. Gemiddeld volgt Mainport Zuid-Holland als geheel de landelijke trend. Maar van deze regio mag je meer verwachten omdat het een dichtbevolkte grootstedelijke regio is die (potentieel) veel [agglomeratievoordelen](#) geniet.

Figuur 9: Mainport Zuid-Holland volgt de landelijke economische trend

Bron: CBS, RaboResearch

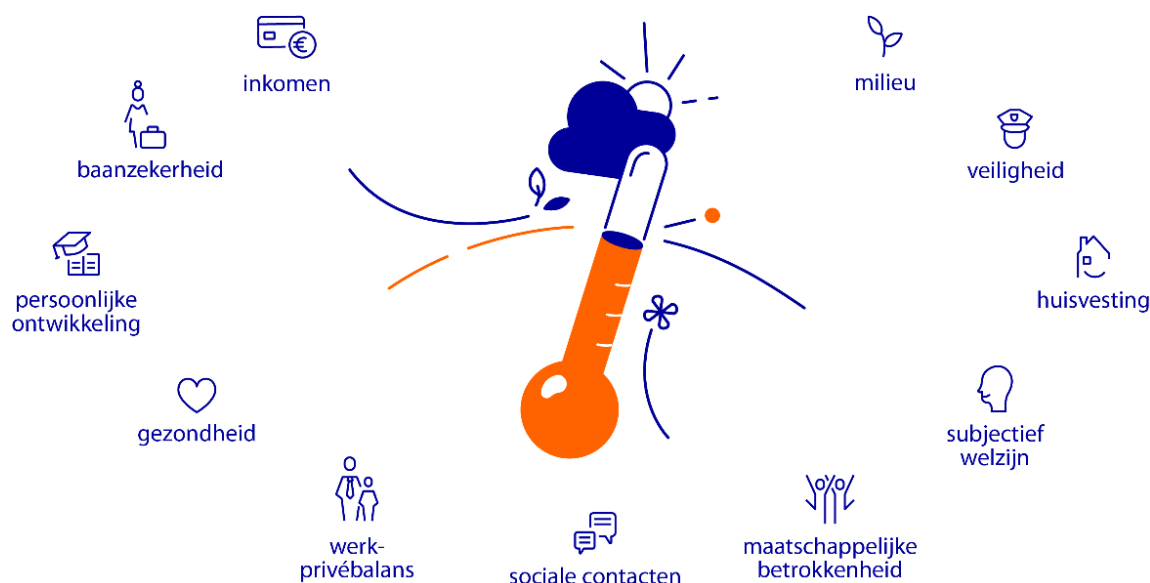
Bijlage 5: Brede welvaart in Mainport Zuid-Holland

Brede welvaart Mainport Zuid-Holland is erg laag

De economie, de groei daarvan en het inkomen dat we daaruit halen zijn belangrijk, maar wat mensen van waarde vinden, reikt veel verder. Voor hun welzijn zijn bijvoorbeeld ook gezondheid, huisvesting, persoonlijke ontwikkeling, geluk en sociale contacten van belang (zie figuur 10). Daarom vormen economische groei en inkomen voor beleidsmakers een veel te beperkt kompas om op te koersen. Vandaar dat brede welvaart ook steeds meer voet aan de grond krijgt als kader voor maatschappelijke keuzes.

Om de brede welvaart te meten voert RaboResearch jaarlijks¹⁰ in de zomer een enquête uit onder ongeveer 10.000 Nederlanders. In die enquête vragen we hen om hun welvaart op de elf brede welvaartsdimensies te waarderen. Het gaat hierbij dus nadrukkelijk om de welvaart zoals de respondenten die zelf ervaren¹¹. We vertalen de antwoorden per respondent in een gemiddelde score tussen 0 en 1. Van deze scores nemen we vervolgens de gemiddelden om te komen tot de totale brede welvaart van groepen mensen¹².

Figuur 10: De elf dimensies van brede welvaart

Bron: Universiteit Utrecht, RaboResearch

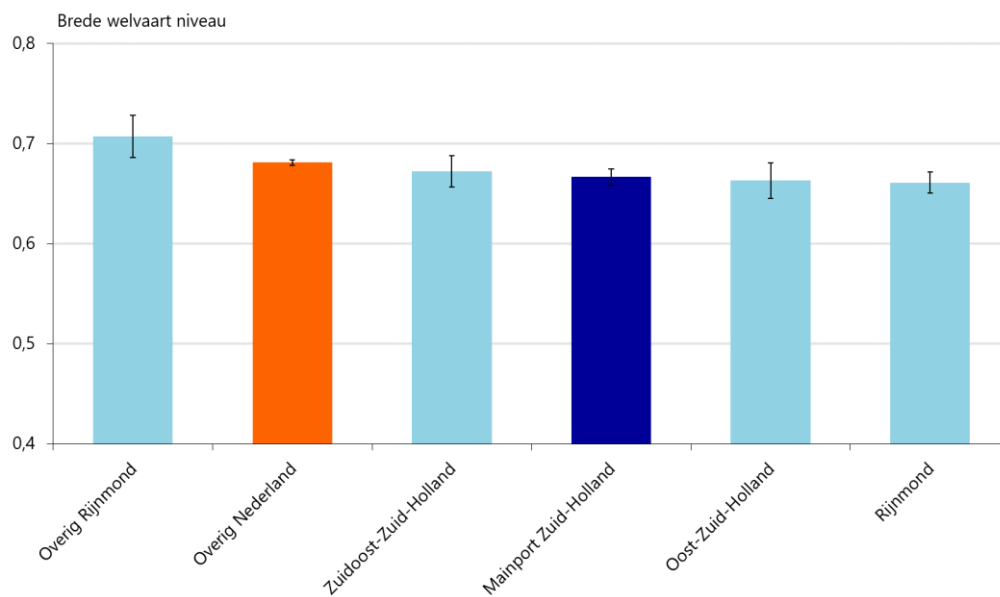
¹⁰ Zie deze [link](#) naar onze meest recente studie.

¹¹ In samenwerking met Universiteit Utrecht ontwikkelde RaboResearch ook de [Brede Welvaartsindicator](#). De BWI is meer gebaseerd op objectieve data, maar is minder actueel en geeft niet de mogelijkheid om vergelijkingen te maken tussen groepen mensen zoals we dat met de enquêtegegevens kunnen.

¹² Zie dit [artikel op MeJudice](#) over verschillende methoden om brede welvaart te meten.

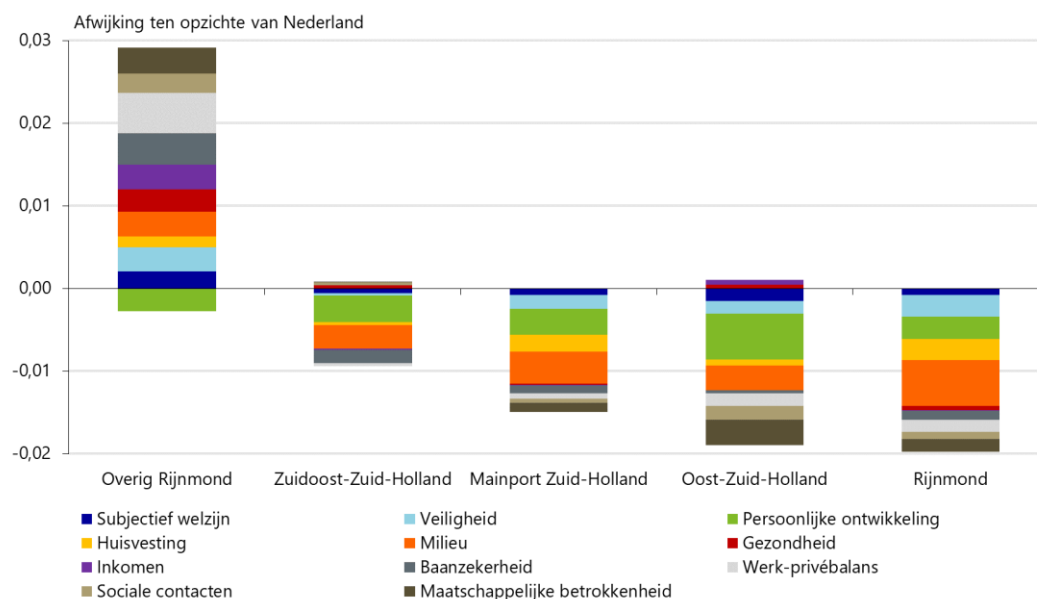
We kunnen onze enquête ook gebruiken om regionaal het niveau van brede welvaart te bepalen. Figuur 11 toont het niveau van brede welvaart in Mainport Zuid-Holland en de verschillende deelregio's. Omdat we niet alle personen in deze regio's hebben ondervraagd zit er een onzekerheidsmarge in onze uitkomsten. Deze geven we weer met de zwarte lijn. In Mainport Zuid-Holland is het niveau van brede welvaart significant¹³ lager dan elders in het land. Binnen de Mainport zijn ook verschillen te zien. Zo scoort Rijnmond het laagst, terwijl Overig-Rijnmond¹⁴ zelfs beter scoort dan Overig Nederland. De lage brede welvaart in Mainport Zuid-Holland is vooral te wijten aan lagere scores op de dimensies milieu, persoonlijke ontwikkeling, huisvesting en veiligheid (zie figuur 12). Mainport Zuid-Holland moet zich vooral focussen op het verbeteren van deze dimensies.

Figuur 11: Lage brede welvaart in Mainport Zuid-Holland

Bron: RaboResearch

Figuur 12: Persoonlijke ontwikkeling, veiligheid, milieu en huisvesting blijven ver achter

Bron: RaboResearch

¹³ Een verschil is significant als de p-waarde kleiner is dan 0,05.

¹⁴ Hieronder vallen de gemeenten Goeree-Overflakkee, Hoekse Waard en Zuidplas.

Bijlage 6: De nieuwe economie

Vanaf de jaren tachtig ontstond een nieuwe economie in Nederland. Kennis en innovatie, vooral in regionale netwerken (ecosystemen), werden voor bedrijven steeds belangrijker. Deze ontwikkelingen hebben ertoe bijgedragen dat de economie is opgeschoven van een op fysieke grondstoffen georiënteerde basis naar een niet-materiële basis, namelijk kennis. Het werd belangrijker de kennisstromen binnen de netwerken waarin bedrijven actief waren te optimaliseren. Regio's waren daarin de spin in het web.

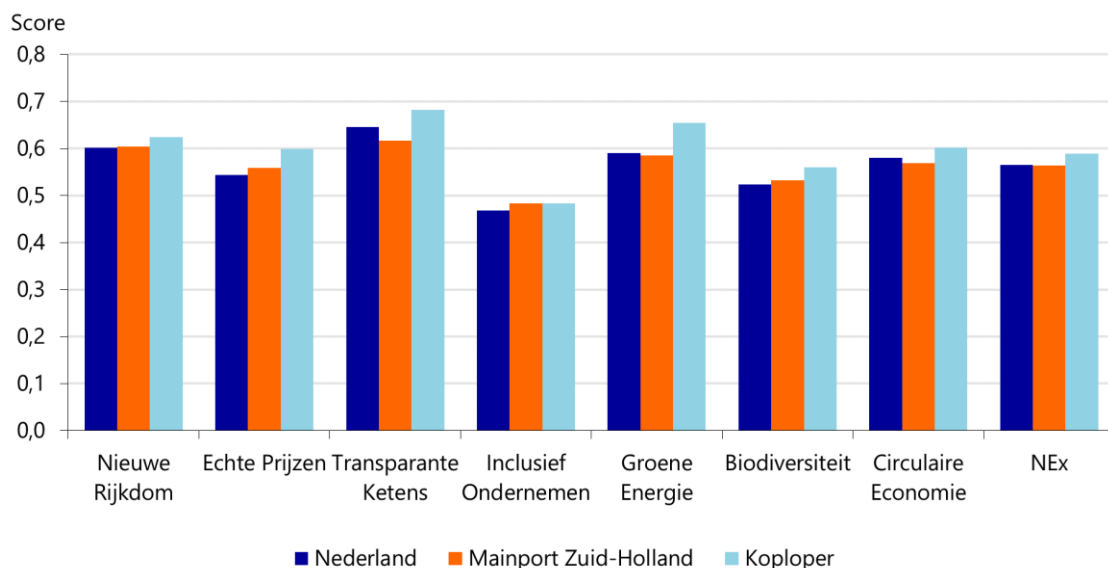
Meer recent spelen naast kennis en innovatie ook duurzaamheid en inclusiviteit een steeds prominentere rol in de nieuwe economie. Grote afhankelijkheid van energie en schaarse grondstoffen maakt bedrijven kwetsbaar. Bovendien wordt duidelijk dat er grenzen zijn aan hoe de economie het milieu kan uitputten. Thema's als circulariteit, maar ook inclusief ondernemen worden steeds belangrijker. Bedrijven moeten meebewegen in deze transitie en staan voor een grote opgave.

Duurzaam ondernemerschap

Een recent ontwikkelde index van Rabobank meet de voortgang van bedrijven in de transitie naar een nieuwe economie met behulp van de Nieuwe Economie Index voor Transitie van het bedrijfsleven (NEx-T). Deze index brengt verschillende onderdelen van maatschappelijk verantwoord ondernemen samen in één integrale maatstaf. Hiervoor is een uitgebreide enquête gehouden onder Nederlandse bedrijven, waarbij zeven dimensies van de transitie naar de nieuwe economie zijn gemeten. De enquête is uitgezet in 2020 en 2021.

De NEx-T score voor Mainport Zuid-Holland is ongeveer gelijk aan die van Nederland (zie figuur 13). Op een aantal dimensies scoort de regio hoger, op een aantal lager. Geen van de verschillen is statistisch significant. Dimensies die vooral aandacht verdienen zijn transparante ketens, circulaire economie en groene energie. Op deze dimensies loopt de regio achter ten opzichte van regio's elders en ten opzichte van de koploper-regio.

Figuur 13: Duurzaam ondernemerschap in Mainport Zuid-Holland

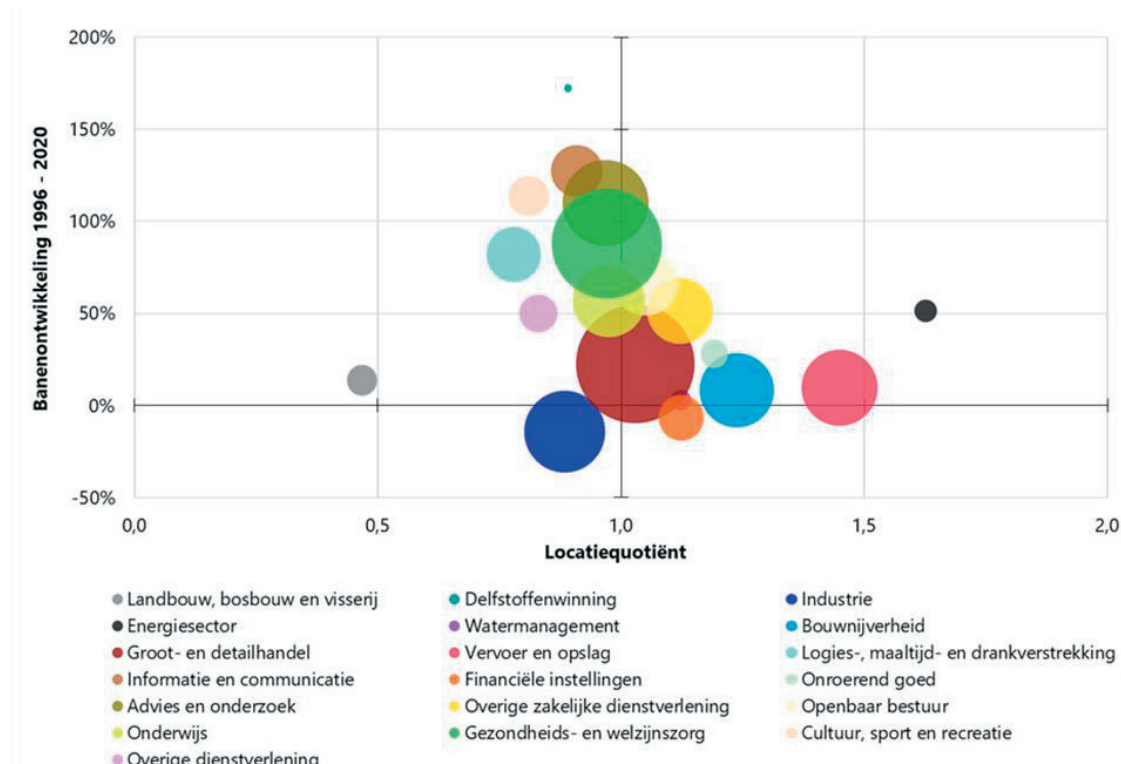
Bron: RaboResearch

Bijlage 7: Specialisaties van Mainport Zuid-Holland

Om de economische kracht van de economie van Mainport Zuid-Holland te duiden, kijken we naar het economisch profiel van Mainport Zuid-Holland en de verschillende deelregio's.

In Mainport Zuid-Holland zijn de sectoren energie, vervoer en opslag en bouwnijverheid relatief groot¹⁵. Vervoer en opslag zit vooral in Groot-Rijnmond (Rotterdamse haven) terwijl de bouwnijverheid vooral te vinden is in de deelregio's Oost-Zuid-Holland en Zuidoost-Zuid-Holland (zie figuur 14 en 15). Deze sectoren zijn de afgelopen 25 jaar nauwelijks gegroeid, terwijl sectoren waar de regio niet in gespecialiseerd is (zoals Advies en onderzoek en Informatie en communicatie) juist aanzienlijk zijn gegroeid (zie figuur 14). Dit verklaart de trage groei van de Mainport ten opzichte van regio's elders in het land: de sectoren die groot zijn in deze regio, groeien nauwelijks.

Figuur 14: De economie van Mainport Zuid-Holland

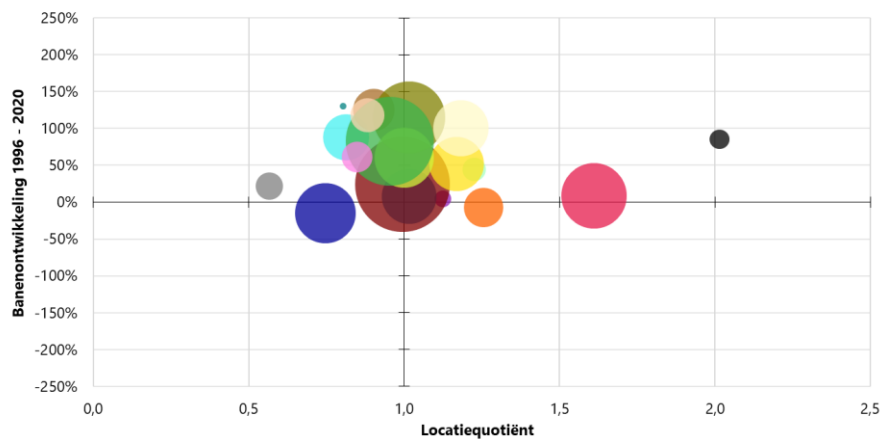

Bron: LISA, RaboResearch

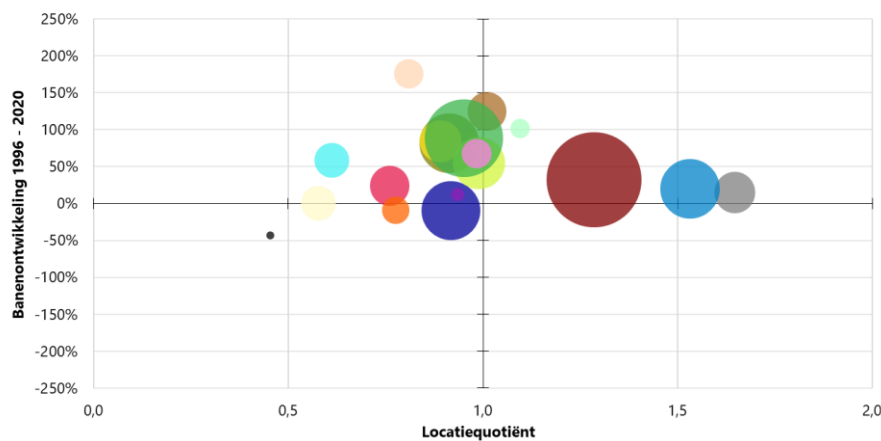
¹⁵ De economische specialisatie meten we met de locatiequotient. Hiervoor delen we het aandeel van een sector in de regionale werkgelegenheid door het aandeel van die sector in de landelijke werkgelegenheid. Een locatiequotient groter dan 1 wil zeggen dat een sector relatief groot is.

Figuur 15: De economie van de deelregio's

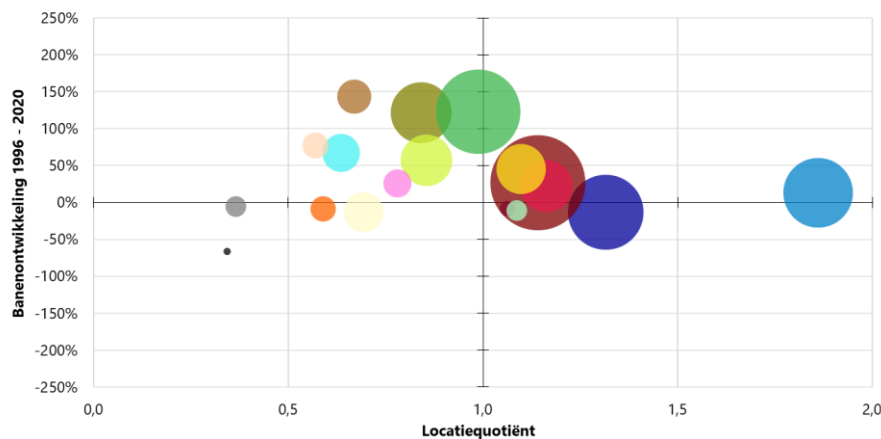
Groot Rijnmond

Oost-Zuid-Holland

Zuidoost-Zuid-Holland

- Landbouw, bosbouw en visserij
- Energiesector
- Groot- en detailhandel
- Informatie en communicatie
- Advies en onderzoek
- Onderwijs
- Overige dienstverlening
- Delfstoffenwinning
- Watermanagement
- Vervoer en opslag
- Financiële instellingen
- Overige zakelijke dienstverlening
- Gezondheids- en welzijnszorg
- Industrie
- Bouwnijverheid
- Logies-, maaltijd- en drankverstreking
- Onroerend goed
- Openbaar bestuur
- Cultuur, sport en recreatie

Bron: LISA, bewerking RaboResearch

Bijlage 8: Deskresearch strategiedocumenten Zuid-Holland

Ter voorbereiding op interviews en panelbijeenkomsten hebben wij als onderdeel van deze studie enkele dragende documenten bestudeerd die de regionaal-economische strategie van deze regio verwoorden. Specifiek hebben we gekeken naar welke ambities deze documenten formuleren om de transitie naar de nieuwe economie te versnellen en de daarvoor voorgestelde aanpak (realisatiestrategie). Ook hebben we gekeken naar wat de documenten zeggen over doelgerichte beleidscoördinatie, en naar wat zij aanmerken als een belangrijke randvoorwaarde om transitie (versneld) door te maken.

De documenten die we in deze deskanalyse hebben meegenomen zijn: de Groeiagenda Zuid-Holland (2020), de Strategische Agenda van de Metropoolregio Rotterdam Den Haag (2022), het Meerjarenplan 2019-2022 van InnovationQuarter, en de Economische verkenning Rotterdam van Gemeente Rotterdam (2022). We hebben niet gekeken naar Roadmap Next Economy van Metropoolregio Rotterdam Den Haag (2016), omdat de aanknopingspunten uit dat document zijn verwerkt in recentere kerndocumenten.

In de tabel hebben we citaten uit de documenten opgenomen, corresponderend met ambities, aanpakken en doelgerichte beleidscoördinatie om de transitie naar een nieuwe economie te versnellen.

Tabel 1: Resultaten deskanalyse strategiedocumenten

	Groeiagenda Zuid-Holland, provincie Zuid-Holland e.a., 2020	Strategische Agenda, Metropoolregio Rotterdam Den Haag 2022, 2022*	Meerjarenplan 2019-2022, InnovationQuarter 2018	Economische verkenning Rotterdam, Gemeente Rotterdam 2022
Ambitie (i.r.t. versnellen van de transitie naar de nieuwe economie)	• Samenhangend investeren in verdienvermogen, brede welvaart en werkgelegenheid. • Dat vraagt wel om extra gezamenlijke en integrale actie. We vragen het Rijk om met ons mee te doen. We willen een nationale actieagenda Zuid-Holland.	• Stimuleren van innovatie en economische groei. • Verbeteren aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt. • Ruimte om te werken. • Stimuleren van groen en recreatie als vestigingsfactor. • Goede digitale connectiviteit. • Meer regionale samenwerking bij de energietransitie.	• Het duurzaam versterken van de economische structuur en het ontsluiten van het innovatieve vermogen van de regio.	• We moeten deze sterke basis benutten om alle Rotterdammers – bewoners, ondernemers en bedrijven – klaar te stomen voor de toekomst.
Aanpak	Concreet identificeren we vijf systeeminterventies, met bijbehorende (nationale) proposities, die we in samenhang aanpakken en die fundamenteel zijn voor duurzaam verdienvermogen en nieuwe banen: • Kennis & Innovatie ecosystemen + sleuteltechnologieën: we bedenken slimme, schone, gezonde oplossingen;	Meest relevante acties: • Bedrijfsleven stimuleren gebruik te maken van de regionale innovatieprogramma's. • Vormen van een netwerk en bieden van ondersteuning aan regionale mbo- en hbo-campussen. • Gebiedsgericht werken aan werklocaties van regionaal belang. • Inzichtelijk maken van kansen en mogelijkheden in onze	• Vernieuwen van de Zuid-Hollandse economie (o.a. "behoud van scale-ups"). • Digitalisering van de economie. • Verduurzaming van de economie.	• We moeten ons voorbereiden op de uitdagingen die de razendsnelle overgang naar een digitale, duurzame en circulaire economie met zich meebrengt. • We kunnen ons verheugen op de kansen van de Next Economy, maar we moeten de gewone Rotterdammer er ook op voorbereiden.

	• Maakindustrie + Nieuwe waardeketens: we maken wat we bedenken; • Energie-infrastructuur + Duurzame energiebronnen & grondstoffen: we zijn duurzaam en schoon; • Mobiliteitstransitie + Logistieke transitie: we verbinden onze innovaties, mensen en locaties met de wereld; • Human Capital + Leven Lang Ontwikkelen: we benutten het talent van alle Zuid-Hollanders.	regio op het gebied van vrijetijdseconomie. • Vormen van een kennisnetwerk van gemeenten die werken aan de digitale bereikbaarheid van de regio. • Het ondersteunen van gemeentelijke warmteprojecten met regionale effecten om te kunnen opschalen en van elkaar te kunnen leren.		• Kortom, we moeten investeren. Investeren in onderwijs, in mobiliteit, in logistiek en in de digitale infrastructuur. We moeten investeren in ondernemers, in mensen.
Doelgerichte beleidscoördinatie	• [In samenhang uitvoeren van de Groeiagenda] vraagt wel om extra gezamenlijke en integrale actie. We vragen het Rijk om met ons mee te doen, we willen een nationale actieagenda Zuid-Holland.	• Voor deze strategische agenda is er urgentie om samen te werken over bestuurlijke grenzen heen. • Gezamenlijk onderzoek en actie is nodig om de noodzakelijke energietransitie tot stand te brengen en de groei van steden te faciliteren. • Overheden, bedrijfsleven en kennisinstellingen: zoek de verbinding en smeed coalities.	M.b.t. interne organisatie: • InnovationQuarter gaat de komende jaren nog meer aandacht besteden aan kennismanagement en -borging. • Wens om topstructuur compact te houden door verantwoordelijkheden bevoegdheden lager in de teams te beleggen.	-

Bron: Strategy Unit B.V.

Colofon

RaboResearch

Nederland

<http://www.rabobank.com/economie>

Floris Jan Sander	Regionaal Econoom RaboResearch
Otto Raspe	Hoofd RaboResearch RISE
Edgar van Leest	Strategy Unit B.V.

Met medewerking van: Caspert van der Wel, Judith Cok, Tim van der Kemp, Ronald van Raaij, Arjen van de Velde, Michelle de Ronde, John Hagers, Carola Nederlof, Roelf Polman, Willem Groenendijk, Arinda de Pee Verwijs, André Vermeulen, Kees de Schipper, Yorick Cramer.

Contact RaboResearch: Otto Raspe (otto.raspe@rabobank.nl)

Contact Rabobank Kring Zuid-Holland: Caspert van der Wel (caspert.van.der.wel@rabobank.nl)

© 2023 – All rights reserved

Disclaimer: <https://economie.rabobank.com/disclaimer/>